

9.010
882-94

IX

З СОВЈЕТСКА САВРЕМЕНА КЊИЖЕВНОСТ

А. ФАДЕЈЕВ

ЛЕНИНГРАД У ДАНИМА БЛОКАДЕ

БЕОГРАД 1945

З СОВЈЕТСКА САВРЕМЕНА КЊИЖЕВНОСТ З

На слов оригинала:

А. Фадеев

ЛЕНИНГРАД В ДНИ БЛОКАДЫ

(из дневника)

Перевела ЗОРАИДА МИХАИЛОВИЧ

А. ФАДЕЈЕВ

ЛЕЊИНГРАД У ДАНИМА БЛОКАДЕ

(ИЗ ДНЕВНИКА)

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ЛЕСКОВЦА
БР. 9010
Струка 882-94

ПРОСВЕТА
ДРЖАВНО ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД

ГРАД ВЕЛИКИХ НЕИМАРА

За цео живот остаће ми у сећању оно вече с краја априла 1942 године. Наш авион, у пратњи ловаца, летео је сасвим ниско над Ладошким језером, а испод нас на распрснутом, мехурастом леду, негде већ преливеном водом, појавио се пут, једини пут, који је у току зиме везивао Лењинград са отаџбином. Лењинграђани су га звали Пут Живота. Он је већ био поремећен, излокан и делимично исто тако преливен водом. Авион је ишао право ка магличастој, пурпурној и расплинутој сунчаној лопти, а позади, на обалама које су остајале за нама у целом пространству, лежала је на врховима четинарске шуме нежна, пролећна светлост сунчевог заласка.

„Лењинград! Каквог ли ћу га угледати? Какав ли је постао после свих мука прве ратне зиме? Како изгледају његове куће и улице? О чему су размишљали и шта су осећали његови људи за то време? И какви ли су сада ти људи?”

Такве мисли и осећања притискивали су ми душу.

Из саопштења совјетске штампе и из причања очевидаца знао сам колико је оштра била зима 1941-1942 године за Лењинграђане. У најтеже доба те зиме следовање хлеба за раднике падало је на 200 грама, а за чиновнике и чланове породице који не раде на 125 грама. Следовање хране било је крајње оскудно и недовољно за живот. Људи су гладовали и умирали од глади. Гориво је једва стизало за најважнија предузећа, највеће болнице и најнеопходније установе.

Цео град био је без светлости, слеђен. Трамваји нису радили. Водовод и канализација нису функционисали. Улице су лежале под дебелом леденом кором, читав метар дебелом, и биле закрчене снегом и отпацима.

Видети пролазника — човека, жену или дечка, како вози дечје санке са телом покојника, замотаним у ћебе или комад платна — постало је обична појава зимског лењинградског пејзажа. Видети човека како умире од глади на завејаној улици, није било ништа необично у Лењинграду. Пролазници су промицали поред таквих призора, скидајући капу или изговарајући неколико речи саучешћа, а понекад и не задржавајући се, јер је свака помоћ била узалудна.

У току јесени 1941 године Лењинград је био изложен тешком бомбардовању из ваздуха. Бомбардовања су с пролећа поновљена. У току јесени и зиме Лењинград је био непрекидно обасипан артилериском ватром.

У сваком случају извесно је да су, и поред свих ових невероватних тешкоћа и лишавања, Лењинграђани не само зауставили, не само одбили притисак Хитлерове војске, до зуба наоружане, већ су нанели непријатељу огромне губитке у људству и материјалу, прокрчили пут преко леда Ладошког језера и, захваљујући том путу, ослободили се притиска глади.

Како се догодило то чудо историје? Где су људи Лењинграда нашли ту снагу?

Мој сапутник у авиону био је песник Николај Тихонов, стални станозник Лењинграда. Ту сурову зиму, као и зиму за време рата с Финском 1939—1940 године, он је провео у Лењинграду, у војним редовима. Био је позван у Москву на кратко време од стране Савеза књижевника да би испунио неке обавезе литеарног карактера, и сада се враћао у родни крај као добитник Стаљинове награде за 1941 годину. Он је добио Стаљинову награду за поему „Киров је с нама“

и стихове посвећене Отаџбинском рату совјетског народа против германског фашизма. Цела група књижевника — добитника Стаљинове награде, у чијем је броју и Тихонов — жртвовали су своје награде за изградњу тенкова. Драги Тихонов се узбуђивао, да ли ће његова награда бити довољна за израду највећег савременог тенка, и да ли ће тенк пасти у руке искусном ратном команданту.

Већ је била дубока ноћ, помало се смрзавало и дах хладног, продирућег ветра доносио је до нас јек далеких појединачних топовских палби, када смо на тешком камиону улазили у град.

У нејасној, расплинутој ноћној полутами указале су се пред нама величанствене и прекрасне перспективе Лењинграда: Нева, која је спокојно и без журбе ваљала своје хладне воде; кеј, канали, дворци, огромна Исакија, Адмиралитет и Петропавловска тврђава уздизале су своје оштре врхове према ноћном небу.

На неким местима зијали су прозори као тамне провалије или у потпуности откривали разривену, разрушену унутрашњост, стајале су куће порушене разорним бомбама или повређене гранатама. Али ови трагови рушења, било појединачни, било у већем обиму, нису могли изменити облик града великих неимара. Он се простирао преда мном тачно онакав, каквог сам га видео много пута пре рата. У његовим складним перспективама, у његовим недирнутим целинама, у његовој строгости и размерама било је нечег бескрајно лепог.

Николај Тихонов стајао је на камиону, њихајући се на својим жилазим ногама старог коњаника. Скинувши капу, горућим очима посматрао је родни град. Ветар је лепршао његову рано оседелу косу.

— Гледај, гледај! — говорио је он, хватајући ме за руку. — То је необјашњиво... Ја га не познајем. Како се то догодило?

Није било никаквих трагова леда ни остатака наслаганог поцрнелог снега, никаквих гомила ђубрета на

дивним улицама Лењинграда. Град је био необично чист. Чак је чистији него пре рата. Његове пијаце, кејови, улице, светлוצале су у ноћи као челик.

И ту смо, у камиону, чули из уста старог радника, што товари робу, потресну причу о томе како су становници Лењинграда очистили свој град од страшних трагова зимске опсаде.

— Требало је видети какав је био град! — причао је старац. — Нико од људи није веровао да је могућно то раскрчити. А кад је огрејало сунце, навалили сви на посао као један. И кога све није било по улицама! И домаћице, и ученици, и научници, професори, доктори, музичари, старци и старице. Неко са полугама, неко са лопатама, неко са будаком; у неког метла, неко са колицима на једном точку, неко са дечијим санкама. Други опет једва вуку ноге. Тамо се упрегло пет људи у дечије санке и вуку ли вуку из све снаге! И гле! Види како су град дотерали! — казао је старац и сам се притом силно дивио са осмехом гордости на измученом лицу. — Да, сада смо се заоденули перјем, — рекао је он, настављајући своју мисао. Нека нам даду још мало времена да размахнемо крилима. Нека се он не нада! — завршио је старац с оном одмереном, упорном мржњом, којој није било потребно никакво претеривање, и климнуо главом на ону страну одакле је долазила јека топовске паљбе.

И ми смо нехотице погледали на ту страну, а затим опет на град. Несавладљив, стајао је он, моћно се пружајући у простору, уређен и величанствен.

РИБИНСКА 5

Назив те улице и број куће су измишљени: пишем ове редове у данима када је град још изложен артилериској ватри. То је — стан Тихонова.

Колико је нас, радника пером из свих република и градова Совјетског Савеза, почивало под његовим гостољубивим кровом! Колико је стихова прочитано овде на свима језицима наших народа, — зидови овог стана опаљени су стиховима. Колико је песничке омладине прошло поред ових зидова! И колико је људи разних занимања, из разних крајева наше стране земље — од пастира до фабричких мајстора и команданата Црвене армије — било овде у гостима!

Кућа бр. 5 у Рибинској улици налази се у једном делу града који је омиљени нишан непријатељске артилерије. Зашто? Нико не уме да објасни. Овде нема ни великих предузећа, ни ма каквих важних установа. Али непријатељ шаље овамо гранате из дана у дан. Једна од паралелних улица са Рибинском готово је цела срушена бомбардовањем из топова.

— То је наша предња линија, а ми смо — тамо у другом реду — тихо ми рече Тихонов, док смо прилазили његовој кући.

Улица је била пуста и тиха. Стајао сам са ствари-ма у довратку велике тамне зграде, толико тихе да је изгледала као изумрла и слушао како одјекују кора-ци Тихонова мрачним степеницама до највишег спрата.

Чух када је закуцао на врата, неко време потраја тишина, затим се зачуше женски гласови, врата се широм отворише и женски гласови, радосни и узбуђени, заорише се степеништем.

И опет сам, ево после године дана рата и опсаде, у Рибинској 5, међу коферима набацаним без реда, окружен узбуђеним и радосним лицима, заглушен множином гласова. Сви су говорили у исти мах, сваки о своме, и ја сам исто тако нешто говорио.

— Реци ти, свежи човече, — реци како ми изгледамо? Да ли личимо на дистрофике? — питала је Марија Константиновна, жена Тихонова.

Први пут чух ту реч „дистрофик“, изведену од речи „дистрофија“, а која означаје страшну болест изнурености.

— Не, ја мислим, ми не личимо на дистрофике. Најважније је — радити и радити, тада ништа није страшно. — Погледајте моје јелене — показујући на слику са нацртаним јеленима, говорила је кћи уметника Петрова, који је умро за време зиме, те је она сада живела код Тихонових.

— Ти неизоставно мораш доћи у наш дечји дом, — говорила ми је Ирина Мерц, усвојеница Тихонова. — Знаш, преселили смо сву децу, ниједном нисмо дали да умре. — Знаш, ја и Оља, — она показује на кћер — радимо сада у дечјем дому.

— Мама, ја сам тако узнемирена због Јаска! — говорила је кћи у исти мах с мајком. — Сироти Јасик, отац му је на фронту, мајка му умрла, а он је тако слабачак — стално је понављала, обраћајући се мени.

Ту је стајала и млада жена, свакако сељанка. Сазнадох да је колхозница, која је побегла у Лењинград, кад су се Немци приближили и нашла уточиште код Тихонових. Била је бременита у осмом месецу. Муж јој је био на фронту.

— А шта би требало малом Јасику? — запитих ја.

— Потребна му је каша од гриза.

Отворих кофер и дадох врећицу гриза.

— Дивно! Мама, сутра рано отићи ћу њему скуваћу кашу од гриза — говорила је девојчица у хићено. — Ово ће му дуго трајати. Сада ће Јасик живети. Па то је чаробно!

На њој, као и уопште на људима њеног узраста, а пре свега на девојкама и младим женама, на први поглед видело се да је, у погледу исхране, у Лењинграду било знатно побољшање. То је била здрава девојка, румених образа и, на први поглед, весела. Али сам приметио у њеним очима, као што сам приметио доцније у очима многих њених вршњакиња, неки нарочити израз зрелости, који би се појавио у тренутку док је ћутала. Те зиме изгубила је оца.

Ми смо донели собом извесну количину маслаца, сира, ајвара, шећера, хтели смо сведа поделимо и почели смо све да стављамо на сто.

— Оставите то, — спокојно рече Марија Константиновна. — Толико нам није потребно: много тога можете разделити друговима. Осим тога, и ви сами треба да проживите овде неко време, и то ће вам још бити од користи. Сутра ћу ја све то довести у ред, а сада ћу вам спремити чај и барени пиринач који сте донели собом.

Марија Константиновна одасула је из вреће пиринач, опрала га и ставила на гвоздену пећ да се кува.

Затим, необично спретно и брзо, баш као да се целог живота бавила тиме, финским ножем цепкала је мале пањеве у трешнице и стављала их у ватру.

— Ова дрва појавила су се у нашој кући тек данас, — говорила је она, не прекидајући свој посао. — Овде, недалеко, настрадао је мали дрвени дом од бомбардовања, и реонско веће решило је да наш кварт помогне у дрвима. Тако смо нас три, Иља, Оља и ја, саме стругале дрва, и саме донеле овде на шест спрат. Нисам ни знала да смо тако снажне. Пре тога смо горели намештај, а намештај дивно гори, то су прекрасна дрва! — говорила је она, пуна презрења

према правом значају намештаја и са искреним дивљењем према њему као предмету за гориво. — Ти знаш да никада нисмо имали склоности за намештањем и нисмо украшавали свој стан црвеним дрветом. Тек се ове зиме ипак показало колико се непотребних ствари накупило у кући за двадесет година. Изгорела сам све ормане за одело, неколико наслоњача, полице за књиге, рамове за слике, и видим да би још доста било за целу зиму.

Седели смо у полумраку. Електрике није било. Лампе нисмо палили ради штедње петролеума. Само су светлукала, димећи се, два жишка — у част нашег доласка, иначе горео је само један.

Нисам могао више да препознам прилике на које сам био навикао и које су остале непромењене пуних петнаест година онакве какве сам их ја добро знао. Све је сада било померено и поремећено, или, како се биоскопским језиком каже, премонтирано, подвргнуто новим условима живота. Основа тога начина живота могла је да буде само једна соба, и то баш ова у којој смо седели, зато што је у њој смештена једина пећ у стану. Соба је била удешена за кухињу, спаваћу собу и собу за рад. У стану је било хладно: кућа се преко зиме следила и није се могла загрејати.

По општем изгледу стана видело се да укућани чине све да би се сачувао изглед живота. Али, независно од њихове воље, цео стан је потамнео, баш као да се сушио на диму. Паркетни под се није већ давно мазао — није имало смисла гланцати га. Услед бомбардовања стакло је отпало са прозора, и замењено дашчицама. Водовод није радио. Воду је требало доносити ведрима одоздо.

Много година сам знао људе који су ме окружавали. То су били све ови исти људи. Ови исти, али и друкчији. Да, у њима је било нечег новог. Шта? Нисам могао одмах докучити и разумети.

Сетио сам се Марије Константиновне, жене велике физичке снаге, одевене увек једноставно али укусно. Сада је била у домаћем радном оделу са везаном кецељом. Она је много смршала, црте њеног лица заостриле су се, али се у њему огледала енергија и нека нова, морална снага. По спољашности личила је на дечка на дугом обавезном раду. По њеним слободним, широким покретима и по томе како је изгледало њено одело могло се закључити да је у току зиме морала да обавља тешке физичке послове.

О томе су пре свега говориле њене руке. По занимању Марија Константиновна је уметница, уметница у извесној специфичној области. Она прави дивне лутке за позориште са луткама, за изложбе, за позоришне макете, па чак и за себе. Њене руке биле су савршено оспособљене за тај посао, са дугим прстима, нервозним, снажним и прецизним у покретима. То су биле те исте руке, прсти су постали тањи, али у превојима шаке и на зглобовима прстију наслапали су се неотклоњиви трагови тешких физичких послова. Те зиме морала је обављати тако много тога, од чега су пре рата и опсаде биле поштеђене жене-интелектуалке: да носе дрва и воду на последњи спрат залеђеним степеницама, да секу лед и цепају дрва, да ложе пећи, да перу рубље, да кувају, перу под, иду за туђом децом, износе из куће умрле суграђане и да, заједно са осталима, чисте свој квартал од снега и ђубрета кад је синуло пролеће.

Не бих је сматрао за уметницу, када би се она пред страним човеком који је зна из бољих дана стидела својих руку. Веће право би имала да се преда мном поноси својим рукама, после свега што је преживела. Али се она није ни стидела својих руку, а није се ни поносила њима. Постала је сасвим друга жена, жена опсађеног Лењинграда и, као све жене тога града, спокојно, слободно и природно чинила је оно што је било потребно. И када би у изразу њеног лица и у њеним речима избила понекад црта

и нота поноса, то је био понос због Лењинграда, тако карактеристичан за све Лењинграђане који су издржали тешкоће зиме у рату и опсади.

— Оно што смо ми сви овде преживели, била је само проба чврстине карактера — говорила је Марија Константиновна, седећи на малој, ниској клупи поред пећи, час додајући у њу дашчице, час мешајући пиринач који се барио. — Ако се изузму старци, болесни људи или од природе слабог здравља, од нормалних, здравих људи умирали су пре свега људи слабог карактера, они код којих је морал попустио, они који су изгубили вољу за рад и много пажње поклањали стомаку. Приметила сам: ако човек престане да пере врат и уши, изостане од рада, па одједном поједе оброке одређене за цео дан, лежећи под ћебетом — није више живо биће на свету. Али ми, Руси — ми смо троживотни. За Лењинграђане се може рећи да живе заинат непријатељу. Колико пута ми је Николај предлагао да одем из града; нисам то учинила, јер сам знала да сам граду потребна, а такве као што сам ја потребне су граду, зато што ја могу све поднети. Ако се оде на кров наше куће, — тамо смо целе јесени дежурали због евентуалних пожара — оданде се лепо може видети распоред Немаца. И кад би они знали с ким имају посла, све би бацили и — побегли. Ниједна домаћа радница, ниједан балавац давно се већ не боје Немаца, и презиру их, и не сумњају да им они не само неће никад заузети Лењинград, него неће одавде ни живи отићи.

Опет сам приметио ту црту, карактеристичну за већину нападених Лењинграђана који су преживели зимску опсаду: осећање за град као за свој једини дом, за све Лењинграђане као за једну велику — своју — породицу, која је прошла кроз заједничко, за све, тешко искушење. Као и у свакој породици, поједини чланови породице испољавали су своје најбоље особине, али, било је и таквих који су се подавали слабостима. Било је извесних чланова породице који

су се бедно показали, али су се утолико више уздигли хероји, као понос целе породице! И у том сложеном сплету личних и других односа дом је ипак одбранен од непријатеља, а породица у својим најмунијим часовима показала се снажна, учвршћена и дивна, достојна породица. И када Лењинграђанин прича о поднетим искушењима, он говори као претставник те дивне, снажне породице и као домаћин тог великог, задивљујућег дома.

Када разговараш са Лењинграђанима, то осећање једне куће и једне породице одмах увлачи новог човека у круг високих и важних мисли о рату, о смислу његовом, о нашем народу, о отаџбини, о њеној прошлости, садашњости и будућности. Те прве ноћи по нашем доласку у Лењинград, нисмо уопште мислили на спавање, само смо разговарали и разговарали, и знали смо да морамо говорити и да се не можемо растати док све не изговоримо. Певали смо старинске руске песме и без краја читали стихове. Већ су се могле скинути тамне завесе са прозора и погасити светиљке.

— Помисли само! Немци су под самим градом, а ми, ево, седимо овде, причамо о читавом нашем животу, о целој нашој историји, певамо песме и — плујемо на Немце! — весело је говорио Тихонов. — Они труну у земљи, као што труле већ стотине хиљада и милиони њих, а наш ће град остати и ми ћемо живети у њему, радићемо, писаћемо стихове и певаћемо наше руске песме.

Да, без обзира на то што су Немци под самим градом, Рибинска 5 остала је као и раније неосвојива тврђава поезије и живота.

УЛИЦА У АПРИЛУ

Пробудила ме јека противавионске артилерије. Априлско сунце ударало је у прозоре и с мог дивана видело се како се на небу појављују округли, бели, блистајући облачићи.

Тихонови су пили чај, видело се да нису ни легали.

— Ваздушна узбуна? — запитах улазећи у собу.

— Можда, — одговори Марија Константиновна — ми у стану немамо радио.

— Требало би да идеш у склониште.

— Ко од Лењинграђана иде у склониште?

— То је непромишљено. Може човек случајно погинути.

Марија Константиновна одједном погледа право у мене, хтеде нешто да каже, али не рече ништа и ћутећи поче да пије чај, додајући мало шећера. Разумео сам да је њу, после свега што је преживела, било тешко заплашити бомбардовањем.

— Како ћу да сазнам престанак узбуне, — запитах.

— То ћеш сазнати по звоњењу трамваја. Ако пође трамвај, опасност је прошла.

— Да ли су одавно прорадили код вас трамваји?

— Недавно. То је било такво чудо да су људи из целог града долазили да га гледају. Неки су плакали. И првог дана сви су се један другом склањали с пута, па чак уступали и места у трамвају. Било је у томе нечега... — размишљала је, тражила речи, и неочекивано казала — дистрофическога. Сада, хвала богу, на трамвајским станицама опет је гурњава, сви се већ

свађају и грде као и раније, а то је први знак да људи сживљавају.

Лењинградска улица била је нарочита и није личила ни на једну улицу ма ког другог града СССР.

Куће су, као стари ветерани, носиле на себи трагове већих или мањих рана. На неким су изломљена прозорска окна, на другима су зидови искривљени парчадима граната, а неке стоје достојанствено без ногу или руку. Између тих кућа — ветерана — на улици настављао се бучан ток живота великог престоичког града који не умире.

Зидови зграда, киосци, витрине упућивали су Лењинграђанима десетине и стотине позива, објава, саопштења. Међу њима било је и заосталих из првих дана рата или јесени 1941 године. Потамнели од времена, они су, за човека који је дошао, били као очигледни сведоци историје. Да, опсада Лењинграда већ је имала своју историју, утиснуту на зидовима града.

Усред тих ћутљивих сведока грозних дана, видео сам свеже плакате да се у сали Филхармоније даје Бетовенов концерт под управом К. И. Елиасберга, и да се у музичкој комедији припрема премијера „Шумске биљке“.

У току целог рата спроводила се евакуација становништва из Лењинграда. Већ у току зиме 1941—1942 године Ладоским путем било је евакуисано из Лењинграда више од седам стотина хиљада људи. Нема смисла крити да је изванстан део становништва Лењинграда умро од хладноће и глади. Па ипак у Лењинграду било је још врло много народа.

Пре свега, био је то град ратника и морнара. Војска и флота, њихове сиве војничке униформе давале су основни тон улицама Лењинграда. И — био је то град у опсади, чије је грађанско становништво било у знатној мери уврштено у војне редове. Кроз прелазне карике, грађанско становништво постепено се претварало у војно и стапало се с њим: милиција П.В.О., они који раде у болницама, новаци, радници

за везу, мобилисани радници совјетских, партиских и друштвених организација. Нешто тамо, нешто овде, по улицама и пијацама вршила се војна обука. Здрав изглед тих људи, њихова војна обука, њихова животна радост и хумор давали су тон целој улици. По томе колико је много у тој лењинградској гомили било жена и девојака у војничкој, полувојничкој, па чак и у морнарској униформи, могућно је било судити колико је порасла улога жена у свима пословањима на одбрани Лењинграда.

По спољњем изгледу гомиле, било је могућно судити о свим оскудицама које су Лењинграђани поднели и о томе да се та лишавања већ налазе иза њихових леђа.

Још увек је било много измучених лица. Покаткад би посртали, седали на степенице од улаза, или би се вукли полако на ногама тако танким, да су изгледали виши и са тако црним лицима, да је очигледно било: тешко да ће се спасти. Али то су били појединци. Већину гомиле састављали су људи здрави, енергични, вредни, и људи који тек што су се опорављали после тешке болести, а који су се налазили у таквом физичком стању и духовном полету, да је јасно било да је живот у човеку ликовео.

Ево двоје, муж и жена, већ сасвим здрави, оживели, воде испод руке старију жену, мора бити мајку једног од њих. Она споро корача slabим ногама, збуњено се смешка, као да се стиди своје слабости. А они је воде лагано, нежно, брижљиво. Тамо, ено, две постарије другарице воде трећу; тамо опет — жена води испод руке слабијег мужа.

Неке ствари, обичне на ком било другом месту, добијају карактер нечег значајног у Лењинграду. Видео сам како је црвеноармејац помогао измученој, малој старици да седне у трамвај. Он ју је снажним рукама обухватио испод мишица и пронео преко свих басамака право у кола. Она се окренула њему и одједном изговорила са дубоком озбиљношћу:

— Хвала, синко... Зато ћеш остати жив. Запамти моје речи — зрно те неће штети.

Лењинградска гомила тог првог дана мог боравка у граду није била сјајна, пролећна улична гомила. Иако беше сунчани дан, било је још доста хладно, и, како изгледа, у Лењинграђанима је још увек живело сећање на зимске хладноће, — хладноћа им се увукла у кости. Људи су ишли у јесењим капутима, а многи, нарочито стари људи, још у зимским кожусима и капама.

У цео улични пејзаж деца су уносила необично дирљиву живост. Извели су их на сунце из дејчјих домова. Она су се, цвркућући, играла по скверовима, или су се возила тротоаром велосипедима са три точка, или су се забављала играчкама на сунчаној страни улице. А нека деца, слабачка, тиха и озбиљна, смешкајући се, седела су на сунцу у белим бундицама. Она су још само загревала промрзле делове тела, тек су долазила к себи.

Са грађанским ратом Лењинград је сахранио био и традицију лепљења новина по улицама како месних, тако и московских. Московске новине стизале су у Лењинград у матрицама и овде се штампале. „Лењинградска правда“ излазила је сада на две стране. Пришао сам групи људи, сакупљених око најновијег броја „Лењинградске правде“. На првој страни био је укупни извештај о резултатима два масовна налета непријатеља на Лењинград. Непријатељ је извршио два покушаја масовних налета — у почетку априла, и уочи онога дана када смо долетели у Лењинград. Непријатељ је покушао да понови оно што је некажњено учинио јесенас. Није слутио да Лењинград располаже сада огромном авијацијом. За време оба напада непријатељу је успело да изручи извесну количину бомби, али је претрпео огроман пораз у ваздуху. Неколико десетина непријатељских авиона било је уништено нашом авијацијом и противавионском артилеријом. Лењинграђани су живо коментарисали тај извештај.

— А сада да погледамо шта пише друг Андрејенко! — значајно и весело казао је постарији грађанин, нагнувши се над новине.

Прелетео сам очима странице, тражећи чланак са потписом Андрејенка, али таквог чланка није било. Тада сам пошао за погледом постаријег грађанина и видео да он чита извештај Трговачког одељка Лењинградског совјета. Њега је потписао начелник одељења друг Андрејенко.

То је био извештај о издавању намирница свим категоријама становништва, поводом наступајућег празника Првог маја. Објављено је да ће се издавати у повећаној количини: месо, пресо, харинга, шећер. Осим тога објављено је издавање вотке и пива поводом празника. Разумео сам да се тиме објашњава велики број жена по улицама са торбама и мрежама за намирнице, и разумео ту живахност коју сам читао на свим лицима.

Идући улицама загледао сам у пекарнице и радње са храном. Тог првог дана као и свих каснијих нигде нисам приметио редове људи да чекају — магацини су били довољно пуни да би удовољили становништву. Редови су се образовали пред киосцима за новине, пред млекарама где се добијало млеко за децу и у мензама за појачање исхране. Те су мензе биле релативно кратких рокова и у неколико партија. Оне су имале да окрепе најизнуреније становнике Лењинграда. Природно, у граду није било довољно просторија за организовање таквих мензи.

Када сам са проспекта Карла Либкнехта стигао на Тучков мост, зачуо сам фијук гранате — она се срушила негде на Васиљевском острву. За њим други, па трећи. Гранате су падале иза кућа са оне стране моста. Могло се видети како се изнад кућа изненада подижу сломљене греде.

Никада се нико није обазирао на то бомбардовање непријатељске артилерије. Велика група народа, која је чекала трамвај код Тучковог моста, про-

дужила је да стоји, а исто тако вијугао се тротоаром ред пред мензом за појачање исхране. Пешаци, прелазећи преко Тучковог моста са Петроградске стране ка Васиљевским острвима, настављали су свој пут, ма да су ишли у правцу места где су падале гранате. Трамваји су долазили са Васиљевских острва и пролазили туда. Живот града није се изменио ни најмање.

Прошао сам Тучков мост и, идући Првом линијом, дошао сам на угао широког проспекта Пролетерске победе. Видео сам да гранате леже дубоко у улици, али не насред улице већ негде у реону 11-те линије и дубље на страни 13-те, 15-те, 17-те итд. Негде је нешто горело и црни дим се дизао у небо. На проспекту се кретање смањило. Али људи се нису ни где крили, стајали су крај зидова кућа или на улазним вратима, чекајући да се бомбардовање заврши.

Из једне оближње зграде изишла је група девојака у белим хаљинама и кецељама, носећи торбе са црвеним крстом. Две од њих су носиле празна носила. Пошао сам са девојкама.

Ишли смо по свежим траговима рушевина. Комад гранате пао је на сам проспект у реону 11-те линије, и изрио калдрму. Парчад гранате страховито су поразбијала окна и зидове кућа с једне стране проспекта, али судећи по томе што ни у кућама ни унаоколо није било никакве живости, те куће су биле напуштене.

Зашли смо мало дубље и у дубини 14-те линије према Неви, видели смо групу народа како, окупљена, посматра нешто на тротоару. Девојке похиташе у том правцу — и ја за њима. Овде је лежала велика граната која је изрила тротоар и темељ куће. Делови камења, црепа и прашина од креча покривали су тротоар. Бљештави комад лежао је у кречу. Подигох га, био је још топао.

На тротоару је лежала постарија слаба жена. У њеним згрченим рукама остала је мрежа из које је вирио хлеб; из новина је стрчао реп харинге и не-

какве врећице. Неколико крвавих копејки просуло се на капут поред бедара и плећа. Погинула је од комада гранате који јој је пао на главу. Светлоцрвена локва крви текла је асфалтом.

— Овој овде ничим не можеш помоћи, — спокојно је казала једна од девојака-болничарки.

— Ипак се мора однети, — казала је старија међу њима.

Она се брзо нагнула над женом и, пазећи да се не запрља крвљу, почела је да прегледа џепове њеног капута.

— Ево, видиш, исправе и новци. Зина, погледај њену адресу, да однесеш намирнице и јавиш њенима. — А, где јој је карта? — размишљала је сама гласно. Разгрнула је женин капут на грудима, завукла прсте у прслук и извадила запрљану хлебну карту за намирнице. — А, ево је, хвала богу! Предаћеш и карту. Помисли каква би била несрећа за породицу да остане без карте...

Вратио сам се на проспект и пошао запаљеној кући. Гранате су падале негде око залива. Горела је мала дрвена кућа: њу је гасила не градска пожарна команда, већ група жена и младих људи из месне противопожарне народне одбране. Очигледно, нису први пут обављали тај посао. Радило је неколико ватрогасаца. Младићи, без страха, пуни презирања према затри, хитро су растављали брвнару и онда је поливали водом.

Чудно је било не то што су обични грађани тако вешти и умесно гасили пожар, већ што нико сем мене није стајао и гледао ово згариште. Није било посматрача пожара. Сви су радили. Бомбардовање је стишло даље, а људи, незаузети око гашења пожара, одлазили су даље својим послом.

У току првих дана мог боравка у Лењинграду дешавало ми се да сам често лутао улицама. По зидовима кућа, по оградама, по прозорским окнима су терена од дасака могле су се видети објаве писане

руком или машином. То су биле понуде за мењање одела или обуће, или златних и сребрних предмета или каквог другог покућанства за хлеб и животне намирнице.

Било је чудновато да се у опседнутом граду не би јављали покушаји шпекулације. Али, како сам касније сазнао, шпекулација у Лењинграду није се увећавала нити је могла да достигне широки обим. Само човек који је располагао хлебом и животним намирницама могао је да шпекулише у лењинградским условима, то јест злочинац који је крао од државнога, јер су само државни органи управљали великим количинама хлеба и животних намирница. Али преступника, кога би ухватили у злочину те врсте, могла је да чека само једна казна — стрељање.

У Лењинграду је било тржиште и очувало се до садашњих дана. Било је тржиште размене ствари за хлеб и животне намирнице. То је самоникао „трг сиромашних“, а мењају људи, који су решили да се одвоје од нечега неопходног за нешто друго неопходно. Ако ми је потребна ципела одлучујем да данас уступим своје следовање хлеба. Али цене хлеба и животних намирница на том тргу толико су високе да је могућно, на пример, за килограм хлеба добити часовник, а за чашу боровница — дамску кошуљу.

У појединим случајевима такве операције мењања биле су озакоњене и регулисане од органа власти. Тако на тргу у Лесном видео сам да колхознице, са дозволом месних власти, мењају чисто кравље млеко за хлеб и то: пола литра млека за 600 грама хлеба.

Али да би се разумео Лењинград и његови грађани треба знати још једну чињеницу: у току целе зимске опсаде, у току пролећа и по читав дан нико не тргује тако успешно у Лењинграду као књижаре. Тада, у априлу, бејаш зачуђен колико је много било тих радњица са књигама, и просто на просто изнесених столова на тротоар са гомилама књига, око којих су се смењивали купци од јутра до мрака. Истина је

да је и пре рата добра, чак и осредња књига, у нашој земљи бивала разграбљена. Књигу је тешко било наћи, чак је појединцу-купцу било немогуће да је набави. Оне књиге што су се у Лењинграду издавале одлазе сада само на унутрашњу градску пијацу: нема ни потребе да се негде извози. У току зиме лењинградско одељење Државног издања уметничке литературе издало је: „Рат и мир“ од Толстоја, „Црвени и црни“ од Стендала, „Цитаделу“ од Кронина и још неке књиге. Све су оне распродате за кратко време.

Из Лењинграда су се иселиле стотине и хиљаде људи. Они нису могли понети собом и своје библиотеке, већ су их продавали државним књижарама. Појавила се могућност да има на претек оних књига које је раније било немогуће добавити. И радње са књигама смело тргују.

Ипак, најјачи утисак у тим првим данима чинио је спољашњи изглед Лењинграда. Његови паркови, скверови, изривени пусти терени испред заклона, ровови, окопи, склоништа. Он располаже противавионском артилеријом нечувене ватрене снаге и где год би човек пошао свуда би наилазио на противавионске топове, замаскиране од посматрања из ваздуха. Око њих вежбају се нови војници или у војничким или у морнарским униформама. Град је опкољен мрежом баријада. Прекривен је далекометним и противавионским топовима. У његовим кућама су батерије и митраљеска гњезда. Деца су се већ тако навикла на тенкове који пролазе кроз град као и на лаке и тешке камионе. И само обиље аутомобила са гасогенераторима доказује какву је економију бензина завео Лењинград. И дању и ноћу над Лењинградом је бараж наших авиона. Лењинграђанин се навикао на њихов шум и врло лако, као испробани борац, разликује зујање непријатељског авиона када се овај појави у ваздуху.

Тако је изгледала лењинградска улица у априлу.

ТРАМВАЈЕМ НА ФРОНТ

У Савезу књижевника затекао сам политичког руководиоца, младог, одушевљеног момка, у пилотки и у врло прашљивим чизмама. Било је очевидно да је дошао издалека и да се много журио. Зној је текао с њега потоцима, и кроз његову сукнену блузу под мишкама и на грудима избијале су тамне пеге. Израз његових очију био је необично заморен, једва је ди-
зао капке, потамнеле од несанице.

Био је окружен групом младих књижевника, и записивао на хартији њихова имена.

— Куда се ви спремате? — запитам, здравећи се с друговима које нисам видео још од пролећа 1941 године.

— Пођите с нама. То је политички руководилац из противавионске чете. Сада морамо код њих да наступимо.

— А где сте то ви? — запитам политичког руководиоца.

— Одмах ћу вас записати, да бих вам израдио пропусницу у политичкој управи, пођите с нама на фронт, — одговори он.

— Тако изненада. Дозволите, не успевам да се снађем.

— А зар је важно да се сналазите? Сешћемо на трамвај — и тамо смо. Сутра ујутру вратићете се.

Није прошло ни пола сата, а ми смо већ ишли трамвајем у правцу једног дела Лењинградског фрон-

та. Пролазили смо кроз један историски крај Лењинграда. Овде су рушевине, причињене вишедневним бомбардовањем непријатељске артилерије, биле приметне. И улице и куће носиле су на себи трагове великог разарања. Улице су биле опасане барикадама. На разним тачкама, на раскрсницама, по мостовима, били су постављени далекометни и лаки топови. А на свима подрумским просторијама била су смештена митраљеска гњезда и пушкарнице.

Међутим, кварт је живео истим оним животом каквим и цео град. Становници се нигде нису селили, а нису ни намеравали да се селе из свога квартa. Исто су тако радиле и пекаре, радње, мензе за појачање исхране. По улицама су биле излепљене новине, објаве, а и деца су се играла. Трамваји су били пуни света који се враћао кући са рада. Није се имало где сеести. Наш политички руководиоц скоро је стојећи спавао.

— Ви сте уморни? — запитах га ја.

— Да, требало би мало спавати. Наша јединица растурена је по фронту. Ја радим као начелник клуба. Политичко-просветни посао треба водити и у истуреним јединицама, које се налазе у предњој линији, а и у нашој основној бази, тамо где је штаб и где учимо резервисте. Од једних до других треба ићи пешке десетинама километара.

— Али ви сте задовољни послом?

— Како не бих! Колико је пријатно учинити радост борцу. Нама долазе из града и лектори, и издавачи, и писци, и уметници. Ви ћете видети колико ће вам се обрадовати борци.

Стигли смо до крајње трамвајске станице. Овде је била војна стража која је проверавала документа. Али то још није био крај зоне за становање. Још два километра ишли смо насељеним улицама. Становници тога квартa имали су сталне пропуснице. Тај део квартa разликовао се од пређашњих тиме, што су овде местимично стајале војне страже. Овде је било

више војника него грађана. Овај реон био је добро утврђен и окружен мрежом различитих противтенковских препрека.

Прошли смо још неколико стража које су нам проверавале документа. Најзад смо стигли до последње страже далеко изван града, где већ није било ни једног цивила. Ушли смо у позадинске ешелоне једног дела фронта.

Спуштало се вече. У предњим линијама постало је живље — предзнак ноћне ратне активности. Допирао је звиждук танади и јака топова, некада слабије, а некада са удвојеном и утрострученом јачином. Негде, у предњим линијама проламали су се артиљериски двобоји.

Јединица у коју смо дошли била је оригинална и свестрана школа за уништавање тенкова. Иницијатор те школе био је командир јединице мајор Заводчиков, стари кадровски командир, учесник у грађанском рату, човек широкогруд, пун руског народног хумора, ловац, љубитељ паса и природе.

Наступила је ноћ, а затим и наше литерарно вече. На појединим деловима првих линија појавила се жестока паљба. Наша артиљерија и артиљерија противника ступиле су у дејство, и при крају већ је било тешко чути оне који су говорили на литерарној вечери.

Мајор Заводчиков, комесар јединице и ја одлучили смо да спавамо у бараци усред шуме. Угасивши светлост, отворили смо прозоре. Ноћ је била јасна, звезде су светлуцале на небу. Топови су пуцали тако близу, рекло би се да ће се барака сваког часа срушити.

Није се могло спавати. Мајор Заводчиков стално је питао за књижевнике које је познавао и читао. Много је волео Пришвина, као познаваоца природе и лова, а исто тако и дечјег писца Чарушина, који уме тако просто и лепо да прича деци о природи и о животињама.

Увек волим те ноћне разговоре на фронту, када људи искрено и просто откривају своју душу и показују један другоме своје најбоље стране.

— Да, био сам сасвим млад дечак када сам ратовао овде по овим местима, — говорио је мајор Заводчиков. — То су моја родна места, колико сам пута ловио овде... Тада смо се тукли са Јуденичем. То је био грађански рат, он се ширио по целој земљи, а није било ничега необичног у томе што смо се борили овде са белогвардејцима. Да ли смо могли да помислимо тада да ће Немци... Немци! — узвикну он одједном са таласом мржње у гласу — бити под самим Лењинградом, да ће газити родну земљу, рушити наше споменике, наше светиње. Видели бисте ви шта би они учинили од Пушкина, Павловског, Гатчина, Петергофа!... Гадови, гадови!...

Ових речи мајора Заводчикова, тачније, осећања које је овладало њиме, сетио сам се после дуго времена под сасвим другим условима. Налазио сам се на артилериском извиђачком месту у граду Колпину заједно са артилериским потпуковником Шубином. Град Колпино, где се налази Ижорска фабрика, знаменита у историји Русије, прославила се својом величанственом одбраном, која се истиче и онда кад се пореди са многим славним делима Лењинграђана. Када су се Немци приближили Колпину, ижорски радници одлучили су да даду своје кости, а да не даду ни фабрику ни град. И тако се фронт протегао испод самог града, град и фабрика били су изложени систематском бомбардовању из ваздуха које није пре-стајало ни дању ни ноћу, а исто тако и артилериској паљби. Ижорци, неколико генерација, од одојчади до сасвим изнемоглих стараца и старица, гинули су од парчади непријатељских бомби и граната. Али Колпино се као и раније налази у рукама ижорских радника, а фабрика ради, не обазирјући се ни на шта.

Колпино је много разорен. У оно време када сам се са потпуковником налазио у артилериској извиђач-

ници, непријатељ је бесциљно и бесмислено тукао пољским топовима дрвене куће и бараке. Неколико километара испред нас, скоро на ивици града, протезала се наша предња линија, — тамо је била живља палба. Миран живот града није се ипак прекидао. Жене су на спруду белиле платно. Две девојчице на раскрсници говориле су нешто једна другој смејући се. Старица у црном огртачу полако је ишла улицом, носећи на рукама полугодишње унуче. Унуче је спавало.

Разумео сам данашње жене не зато што су се навикле на варварска разарања њиховог живота и погибију блиских људи — немогуће је навикнути се на то — већ се оне држе према непријатељу са презрењем. Да, то што су оне искусиле било је осећање дубоког, органског презирања према непријатељу.

Потпуковник Шубин и ја посматрали смо на карти читав Лењинградски фронт и на моју молбу потпуковник Шубин, показујући руком простор, помогао ми је да на лицу места разумем оно што смо видели на карти.

— Дакле, Петергоф, — ви знате где је. Он се, истина, одавде не види. У том правцу треба да буде Стрељна, — у Стрељни је Немац. Тамо је Пулково, у Пулкову — Немац, а висови су наши. Тамо опет треба да буде Пушкино, видите ли шумицу? У Пушкину су Немци. А ево овде је Колпино. У Колпину смо, како видите, ми. — Одједном се он окренуо мени и из душе казао: — Говорим, ево, Стрељна, Пулково, Пушкино, а као да сам себи забадам нож у срце. То су све наша родна места! У овим местима расли смо, учили, волели. И за човека, који није живео овде, исто тако поједини називи тих места звуче као Русија, као мајка, као песма колевке... Све су загадили оскрнавили. Осудили на муке глади нашу дечицу, жене, мајке! Е па лепо, — одједном је махнуо руком и са узбуђењем казао, — кад су већ једном дошли код нас, неће одавде живи отићи.

То је управо било продужење ноћнег разговора са мајором Заводчиковим. Потпуковник Шубин говорио је отприлике истим речима. Јасно је било да је исто осећање живело у њиховим душама као и у душама стотине хиљада и милиона руских људи.

Командиру батерије, који се налазио на осматрачници, није било стало до наших разговора. Био је удубљен у свој посао. И док је говорио потпуковник Шубин, његовој наредби за све време подвргавала се артилериска команда коју је командир батерије издавао кроз трубу оштрим фалсетом. Наши топови су грмели иза наших леђа и било је очигледно да се у предњој линији Немаца слажу бучна и црна рушења наших граната.

„ДОБАР ЗАКЛОН, ШТЕТА ШТО ЈЕ СЕДМИ СПРАТ“

Првог маја увече заједно са осталим лењинградским књижевницима учествовао сам у радио-програму. У Лењинграду, као и у целој земљи, Први мај је дан рада. Без обзира што су сви уреди и предузећа радили, Лењинграђани су осећали тај дан као празник. Преко дана на сунчаним улицама опажала се већа живост. Увече нису били заказани никакви скупови ни ванредни ноћни радози, да би се, по радничкој лењинградској традицији, дала могућност свакоме да проведе празник у својој кући или тамо где хоће.

Треба замислити сву тежину лењинградске зиме у доба опсаде, да би се разумело какав је значај имао радио за Лењинграђане. У најстрашније доба зиме, — када је Лењинграђанин, оцепљен од света, одвојен од својих другова због немања транспорта, у залеђеном граду седео у кући, у хладном стану, грејући се гвозденом пећицом, — радио га је везивао са целом земљом, са целим светом, и спајао га са општим ратним и тешким животом опседнутог града.

Слушао је преко радија глас својих политичких руководилаца, славних команданата, хероја-бранилаца, гласове неких њему познатих писаца и уметника. Преко радија је могао да сазна кад је граду претила највећа опасност и подизао се на позив мегафона. Радио га је обавештавао о свему што се дешава на непријатељској страни и о томе какав отпор непријатељу дају синови Лењинграда на фронту.

Да би радио могао испунити ту своју улогу, њега је требало да служе и подржавају људи који су се налазили под истим онаквим условима живота под каквим су живели и сви остали Лењинграђани. Какви су то људи, који су налазили у себи снаге да обављају, не прекидајући ни минута, један такав рад искључивог интелектуалног напрезања?

Са овим мислима пео сам се каменим степеницама ледене зграде Лењинградског радиокомитета.

Између два зида једног степеничног ходника вишио је свежи првомајски број месних зидних новина с пријатним и наивно нацртаним заглављем. Између осталог материјала угледао сам портре девојке са бистрим и јасним погледом, крупних очију, а испод слике, оивичен црним оквиром, некролог посвећен тој девојци. Некролог је оскудно говорио о томе како је та девојка, зими, под тешким условима, из дана у дан, не успевајући ни да једе до краја ни да се испави, прикована за писаћи сто, обављала редакторски посао. Затим је, по налогу Радиокомитета, отишла на фронт и погинула. То је била једна од оних кћери нашег народа, чија ће успомена вечно живети у народном срцу. Упоредо с некрологом налазили су се стихови, наивни, дирљиви и топли — били су то они стихови, који понекад делују силније и јаче него стихови мајстора.

Овде ме је примио један од редактора уметничко-литерарних приредаба.

— Дошао си прилично рано, пополни се код нас, — рекао је он, и са необичном енергијом ухватио испод руке.

У овом младом човеку очигледно није било ничега „дистрофическог“. Скоро ме је однео на шести спрат, али то још није било све: провлачећи се кроз ходнике, тамним узаним степеницама попесмо се још више. Уствари била је то већ таваница, али таваница коју су ранији станари претворили у стан са многим собицама „за самце“.

— Одмах ћу ти све објаснити, — рекао ми је редактор књижевних приредаба исто онако плаховито и нагло као што се и кретао. — Када је почела читава та блокада и сва та ђаволска зима, сви смо мислили да ће се то за две-три недеље свршити и живели смо и спавали тамо где је захтевао посао... Хтео сам рећи, истина, — и јели тамо где је захтевао посао, — са осмехом додаде он као за себе, — али сам се на време сетио да тада ништа нисмо јели. Тако, овде, у канцеларији, прилегнеш негде на диван, покријеш се кожухом и, пребројаваш зубе целе ноћи. Затим нам је то досадило. Ђаво нек' носи опсаду! А може да се продужи још годину дана? А може и две године? Треба ипак живети. И тако смо преуредили овај пусти спрат у стан. Тако и живимо овде у комуни. Изволи да погледаш!

Попео ме је на балкончић и одатле сам видео да су све зграде и кровови око Радиокомитета оштећени гранатама. Њих је пало овде неколико десетина и по томе, са каквом су сигурном прецизношћу оне падале, било је очевидно да је непријатељ циљао баш зграду Радиокомитета, али је ниједном није погодио.

— То би, ето, био једини недостатак нашега стана, — већ смо скоро близу господу богу, — весело је говорио редактор. — Али чим смо извукли одавде сваку излишну ствар и наместили кревете, нисмо више ни силазили одавде. Дешавало се, само, тек што легнеш да одремаш, а оно отпочне грмљавина топова. Наш стан се тресе. Већ смо и изреку саставили: „Добар заклон, штета што је седми спрат“. Али не мари, живимо. Уосталом у нашим собама је ужас од нереди, зато ћу те одвести код Олге Берголц, код ње је изванредно пријатно...

У том заклону на седмом спрату догодило се да сам прославио Први мај 1942 године. После нашег програма сакупила се у собици песникиње Олге Берголц група писаца и сарадника Радиокомитета на другарско вече.

Око мене седела је омладина — неустрашива, младеж, коју није могла да саломе ни глад, ни хладноћа, ни бомбардери, ни артилериска паљба, нити иједна сила на свету. Смело изјављујем, од свих вечеринки у моме животу ова је била једна од најиспуњенијих животним радостима и једна од најодуховљенијих. Почела је поклицима: „За човечанство, за отаџбину“, и није више силазила са те висине.

— Причајте ми како сте живели и радили, причајте шта желите, куда стремите, — непрестано сам питао своје саговорнике.

— Дакле, у почетку ми смо били, као што се може претпоставити, велика држава; све је било веома импозантно; били су ту уметници, оркестри, спикери, пропагандисти, лифт је радио, све је било као што треба, све је било велелепно — причао је стално редактор књижевних приредаба. — У септембру заокружило је град коло блокаде. Нека га ђаво носи, заокружило се, па ће и да се размакне. Нико од нас није веровао да то може да се отегне. Тада су нас страховито тукли из ваздуха и почела да гађа артилерија. Проклет да је! Па такав је рат! Још се могло вечерати у „Асторији“, и тамо, ђаво га однео, још је свирао џез! Затим све је изненада престало, и дошло се до тога да је чвршће требало стезати каиш. Али, на крају крајева, сви смо били здрави људи, посао је требало обављати. Нико није мислио на желудац. Било је мање мяса, хлеба није било, било је само каше, каше је било све мање — шта можеш да радиш, такав је рат. Одједном почеше да не стају пред очима људи све један радник за другим. И сада ми је тешко кад се сетим оног дана када сам први пут осетио да се и мени окреће у глави и да не могу слободно да се пењем са спрата на спрат. И одмах сам помислио да морам веома штедљиво и прорачунато да трошим своју снагу, да бих извршио оно што ми је поверено.

— Важно је било наредити себи да се заборави на глад и радити, — рече Олга Берголц — радити и подржавати у своме другу тај стални огањ рада, који је под нашим условима био главна животна снага. И сви ми, који смо могли да радимо, почели смо да радимо по принципу потпуне узајамне помоћи и узајамног замењивања. Све што смо добијали, све смо уносили у заједницу. Најважније је било да се неприметно подржи најслабији. Отада се ојачало наше пријатељство. Ја, као жена, можда бих издржала више од других, али ми је умирао муж од глади, требало је њему све носити, и другови су ми давали све што су могли. Погледај, шта ми је написао у јануару, ето, тај ту господин, — показала је она на бледог, снебивљивог младића са паметним, умиљатим очима, који је седео са нама за столом.

Олга Берголц пришла је писаћем столу и, пошто је претурала по кутији, извадила је комадић хартије на коме је било оловком исписано: „Оља! Шалџем ти комадић хлеба, и још ћу ти послати. Ја те много волим“.

— Разуми, није то била изјава љубави — са дубоким узбуђењем рече Олга Берголц.

Да, разумео сам. Није то љубавна изјава већ излив највише човечанске љубави, а само она може да сједини људе на земљи.

Овде морам да кажем и неколико речи о самој Олги Берголц.

Писала је она пре рата. Писала је лирске стихове, стихове и приче за децу. Несумњиво била је обдарена, а глас њен, тих и неизграђен. И, одједном, кад је њен глас зазвонио преко радија по целом блокираном граду, звучао је окрепљен, мужеван, правичан, пун лирске снаге и одлучан као олово. Умро јој је муж, ноге су јој биле отекле од глади, али је продужила свакодневно да пише и наступа. Као одговор на њене стихове стизала су јој писма од војника Лењинграђана — другова по страдању и борби. Напи-

сала је поему „Фебруарски дневник“ — а то је једно од најистинитијих и најпродорнијих дела о Лењинграду и о времену кад је био у опсади. Снага те поеме је у томе што она не говори о знатнијим људима Лењинграда, већ о најобичнијем човеку, о простом Лењинграђанину. У поеми је изражена мисао: „Сузе су залеђене Лењинграђанима“. Да, сузе су се заледиле Лењинграђанима! Ниједном, не само да нисам видео Лењинграђанина како плаче због смрти свога блиског или уопште у тешким моментима живота, већ ниједном нисам видео сузе ни у очима Лењинграђанина, великог и малог радника, суровог војника и девојке, ако икад неко буде правично оцењивао њихово велико безимено залагање.

— Јаша, причај како си организовао симфониски оркестар, — обратише се сви бледом, стидљивом младићу.

— Шта ту има да се прича, — збуни се Јаша.

— Ипак, причај.

— Па, тако, можеш замислити — обрати се он мени, — смрзнути град, Немци под градом, свакодневно бомбардовање, трамваји не раде, време сурово, мислили смо — музика је неумесна у таквим дањима. Али смо ипак агитовали од јутра до мрака. Међутим, и агитатори нису били довољни, пролазили су дуги часови ћутања, када је један метроном куцао: тук... тук... тук. Замишљаш ли? Тако сву ноћ, па и дању. Изненада нам проговорише: „Што ви тугу ширите? Што не свирате нешто?“ Кажу да је то сам Жданов казао. Тада почех тражити по граду музичаре. У граду је било много одличних музичара, али нико од њих није могао наћи запослења, па су непрестано гладовали. Можеш замислити како су оживели ти људи када смо почели да их извлачимо из мрачних станова. Боже, докле су многи од њих били дотерали! Био је то приказ до суза дирљив, кад су извукли своје концертне фракове, своје виолине, виолончела, флауте и фаготе и, овде, под леденим сводовима Радиокомитета, отпочели пробе Бетовенових

и Чајковских симфонија. Ми смо могли да их организујемо и да им платимо у новцу, али нисмо могли да их хранимо, зато што ни сами нисмо имали ништа. Тада смо отишли у Комитет за уметност, који је имас своју мензу и казали: „Ми имамо оркестар, он може да наступи не само преко радија већ и у сали Филхармоније. Хоћете ли овако: ми ћемо дати оркестар, а ви кашу, и оркестар ће наступити под заједничком фирмом“. Тако су почели у Филхармонији чувени симфониски концерти под управом Елиасберга. Него, да не заборавим, зар се не може набавити партитура седме симфоније од Шостаковића?

Тако сам био, присутан првом разговору када је поникла мисао о враћању Шостаковићеве седме симфоније у њену домовину, у Лењинград. Сада се ова симфонија учврстила у своје завичају, чак се са успехом даје у лењинградској Филхармонији.

— Шта сада спремате? — запитах Јашу.

— Сада, заинат Немцима, спремамо предратни џез. Џез ће бити — моћан!

— Да, ђаво га однео, важно је да нисмо ни минута спавали, да излазимо, ван сваке сумње излазимо из ове проклете блокаде, — рече редактор хронике. Сећам се како ми је неким чудом у најстрашније време пошло за руком да дођем до боце вотке. И ми смо се тада окупили око ње. Била је дата седамдесет седма емисија кронике. Подигао сам здравицу за стоту емисију. Личила је тада та здравица на крајњи оптимизам и самопоуздање. Али сви су били тако настројени и испили здравицу одушевлено.

— Која нам је данас била емисија? — запита неко.

— Двеста четрдесет и четврта.

— Онда испијмо, ђаво да га носи, за петстоту!

И ми сви, писци и радио-организатори, исписмо за петстоти број хронике.

МОЈА СЕСТРА

Следећег дана ујутру Тихонови ме пробудише из сасвим неочекиваних разлога.

— Дошла је девојка, па каже да ти је сестричина. Зар ти имаш овде сестричину?

Обукох се брзо и уђох у собу код Тихонових. Заиста ме је чекала сестричина, кћи моје сестре од тетке, за коју никако нисам могао да претпоставим да ћу је срести у Лењинграду. Њен муж, поморац за дуге пловидбе, давно је већ пловио у водама Далеког Истока. Девојчица је била веома мршава и бледа, сасвим просто одевена, и видело се да се много савлађује да не би показала колико је збуњена.

— Како сте ме нашли?

— Слушали смо те преко радија, а у Савезу књижевника сазнала сам твоју адресу.

У тренутку сам замислио колико је тежак морао бити живот у блокираном граду самохраној, незапосленој жени са ћерком, ученицом гимназије. Остало ми је било још неких намирница, па брзо покупих све што сам могао, и упутих се у стан код сестре.

Моја сестра од тетке била је последњи изданак породице Сибирцевих — познатих револуционара са Далеког Истока. Њен старији брат Всеволод био је, заједно са високим војним и политичким функционером Далеког Истока, вођом далекоисточних партизана, Сергијем Лазо, спаљен у парној пећи од стране Јапанаца 1920 године. Њен други брат Игор погинуо је у борби са белојапанским војскама у децембру

1920 године. Погинуо је смрћу хероја: рањен у боју у обе ноге, а гоњен од коњице, убио се сам, да не би пао у ропство.

Моја сестра од тетке није била револуционарка као њена браћа. Она је била обична, најобичнија совјетска службеница: радила је на телеграфу, радила као коректор новина, радила у рачуноводству, а последњих година пред рат била је само домаћица; васпитавала је кћер и обављала обичне домаће послове.

Пошто је живот моје сестре и њене кћери типичан за живот ма кога обичног службеника и такозваног „иждивенца“, а то ће рећи члана породице који не ради, допуштам себи да кажем овде како су моја сестра и сестричина преживеле зиму 1941—1942 у Лењинграду.

Пошто ни сестра ни њена кћи нису биле у служби, добијале су оброк хлеба и намирнице „иждивенца“, тј. најмање следовање у Лењинграду. Оне нису имале никаквих веза ни познанстава помоћу којих би могле да добијају ма какву допуну. У најкритичнијим данима добијале су 125 грама хлеба, и то помешаног са сурогатима. У то време када сам се срео са њима: оне су примале 300 грама хлеба (у то време су службеници добијали већ 400 грама, а радници 500). Да би им провreo чај и да би могле да скувају своју оскудну кашу и мало се огрејале, биле су принуђене да од тог оскудног obroка хлеба остављају понешто и на страну да би замениле за дрва.

Човек под нормалним условима живота можда ми неће веровати да су и у оваквим приликама и моја сестра и њена кћи остале живе. Остале су живе као стотине и стотине хиљада Лењинграђана који су се налазили у истом таквом положају.

Остале су оне у животу углавном и зато што то нису били више обични људи под нормалним условима живота. Моја сестра је живела у новом огромном лењинградском здању. Станари те зграде на-

пунили би читав један мањи град. Од почетка рата знатан део тих станара био је евакуисан. У току зиме изванредно део поумирао је од хладноће и глади. Ипак то је била огромна зграда, или „објекат“, како су почели да зову за време рата све зграде које су могле бити изложене бомбардовању, артиљеријској ватри или пожару. Моја сестра била је целе зиме чувар тога објекта, а то значи заповедник противавионске и противпожарне одбране те целе зграде. Другим речима, моја сестра је била један од стотину хиљада свесних бранилаца роднога града, човек са изванредним стојицизмом, самодисциплином, човек са свешћу да је кривац за све невоље и трпљења само обесни непријатељ који је пред вратима града, човек пун мржње према том непријатељу и несаломљиве жеље да се живи, ради и бори упркос том непријатељу.

Посведочићу да се кућа у којој је живела моја сестра, кад сам у њу ушао, налазила у беспрекорном реду. Наравно, у њој као и у осталим зградама Лењинграда, није било електричног осветљења, канализација није функционисала, и воду је требало доносити са чесме из дворишта. И зграда и двориште држани су у апсолутној чистоћи. Сестра ми је с поносом показала новине у којима се налазила њена слика, слика чуварке зграде, објекта, који је најбеспрекорнији у реону. Око зграде, према погодностима места, били су густо распоређени протизавионски топови. Сестра је знала у прсте већину топова као што су и они знали њу, они су већ били другови у погледу одбране града.

Биле су оне знамените, моја сестра и њена кћи, још и по томе што су, поред свих страхаота глади, живеле по строгом режиму добијених оброка. Ма колико да је било мало следовање, оно се делило на три дела, и требало се навикнути на то да, седајући за обед ујутру и увече, нема ништа више од онога што је одређено.

Морам признати да сам при свему томе затекао сестру у врло тешком положају. Знао сам је као лепу, добро развијену жену, у цветању зрелих година. Преда мном је стајала скоро старица са отеченим капцима, поцрнелим лицем и отеклим ногама. У њеној црној, глатко зачешљаној коси истицале су се беле власи. Њене лепе руке су огрубеле, постале незграпне, чворновате руке радника који ради грубе послове.

Прво ми се пожалила да је због телесне изнурености пре неколико дана морала да се одрекне дужности чувара „објекта“. Та мисао била јој је очевидно тако горка, да су јој сузе пошле на очи, али их је брзо скупила марамицом, а лице јој добило некакав камени израз који сам уочио на лицима многих и многих Лењинграђана.

Моја сестра, као и већина Лењинграђана, била је додељена пре неколико дана мензи за појачање исхране, у којој се хранила у току шест недеља. На крају тог рока почела се приметно поправљати. Пре свега оживеле су њене очи, у њима се опет појавио младалачки сјај. Спао је оток очних капака, повратила се боја лица, почела је сасвим да се опоравља и несвестице су престале. Разумео сам да је изашла из беде и да ће постепено постати опет онаква каква је била до рата. Само ће у њеној души остати неизбрисиви траг тог времена. Неке људе оскудица ломи, али стотине хиљада Лењинграђана, сличних мојој сестри, постали су после свих мука лишавања несаломљиви, очеличени људи. И тешко непријатељу кад такви људи затраже од њега да им плати за све што им је причинио!

Моја сестричина као и већина младих људи, лакше је поднела ту зиму под блокадом. Кад сам је видео, већ се била опоравила, ма да је била још бледа и мршава.

Кад смо, сестричина и ја, ушли у стан, моја сестра је обедозала с другарицом, исто тако измученом женом. Пошто су поводом Првога маја изде-

љене намирнице у повећаној количини, тај би се обед могао назвати раскошним за лењинградске прилике. Било је ту чак и пива и вотке, спремљене са старим неранциним корама. У чинијама су биле чувене пиктије, специјалитет опседнутог Лењинграда, пиктије, скуване од столарског туткала. Познато је да се столарско туткало прави од костију. Овде је процес обрнут. Треба скувати туткало да нестане пене од костију, тачније речено, бивше пене од костију, потом додати желатина, а затим охладити.

Те су пиктије страховито неукусне, и хранљивост њихова је незнатна, али су служиле као потпора многим Лењинграђанима.

За време нашег обода, куцнувши на врата, ушла је другарица моје сестричине, девојка њеног узраста, у пратњи једног морнара. Звали су моју сестричину у позориште.

— У које позориште? — запитах другарицу моје сестричине.

— У Музичку комедију.

— Где се налази?

— У Александринки.

— Шта се даје данас?

— „Силва“.

— Да није од песника Кедрова? — запитах.

— Зар га ви познајете? — поруменивши упита девојка.

— Свакако.

— Да ли могу с вама да говорим само минут насамо? — питала је девојка, већ сасвим црвена у лицу, позивајући ме у другу собу.

Одосмо у другу собу.

— Нећете ником рећи оно што вас будем питала? Немојте ми се само смејати.

— Наравно да нећу.

— Кад познајете Кедрова, потражите од њега аутограм за мене. Знате, када бих имала његов аутограм, ма шта се десило са Лењинградом и са свима

нама, јер ја се ни за шта на свету нећу растати од Лењинграда — па знате, ако се нешто деси, не би ми тада било страшно и да умрем.

Нека се ова девојка не љути на мене што сам објавио њену тајну. Нека она зна да њена молба не само што краси њену младост већ потврђује да је неисцрпна животна снага у опседнутом Лењинграду. Немцима што су се зарили у земљу под Лењинградом остаје још само да иструле у тој земљи, а Лењинград је живео, живи и живеће кроз векове бесмртним животом.

Преноћио сам код сестре. У рано јутро пробуди ме невероватна грмљавина противавионске. Било их је тако много и пуцали су толико близу, да је изгледало да су били испод кревета. Сестра је стајала поред отвореног прозора и гледала на улицу.

— Моји топчићи! То су моји топчићи! — казала је она, окренувши се мени са дивним осмехом, који је одједном преобразио њено лице.

То што је пре неколико дана предала руководство над „објектом“ било је тог часа заборављено. Била је огрнута шалом, у топлом жакету, са маском против загушљивих гасова преко рамена. Некаква снага преобразила ју је, звиждук граната деловао је на њу као звуци трубе на ратног коња.

— Да пођемо на кров, — рече ми.

Користећи се тиме што сам имао пропусницу за кретање за време ваздушне узбуне, пошао сам кући.

Не водећи рачуна о истакнутим наредбама, које су претиле најстрожијим казнама грађанима који би прекршили правила о владању за време ваздушне узбуне, сви лењинградски грађани спокојно су ишли на посао у свим правцима.

Код Троицког моста на Неви стражар је живо саветовао неку младу грађанку да треба да иде у склониште, претећи јој да је неће пустити преко моста.

— У склониште! Баш сте ми рекли нешто ново!
— с чуђењем рече млада грађанка.

Стражар је пробао да је ухвати за руку.

— Одлазител! — рече она, лако га ударивши по руци. — Баш сте ми казали нешто ново! — рече она с великим чуђењем и хитро отскакута, лупкајући потпетицама, преко моста.

Стражар је без сумње био у праву, а млада грађанка није била у праву. Па ипак било је немогуће љутити се на ту неисправну Лењинграђанку. Било је јасно да толику моћ није имао стражар. У СССР нема још једног таквог града где би милиција и часни грађани тако добро разумели једни друге, као што је то у Лењинграду.

Д Е Ц А

Лењинграђани, а нарочито лењинградске жене, могу да се поносе тиме што су и под условима блокаде сачували децу. Знатан део деце био је евакуи-сан из Лењинграда. Овде се не говори о њима. Овде се говори о оним малим Лењинграђанима, који су прошли кроз све тегобе и оскудице заједно са својим градом.

У Лењинграду је створена широка мрежа деčјих домова којима је гладни град давао најбоље од онога што је имао. За време свог тромесечног бављења у Лењинграду био сам у многим деčјим домовима. Још чешће сам, седећи на некој клупи у градском скверу или у парку у Лесном, непримећен од деце, сатима их посматрао при игрању и слушао њихове разговоре. У априлу када сам први пут видео лењинградску децу која тек што беху изашла из најтежег периода у животу, трагови тешке зиме још су лежали на њиховим лицима и изражавали се у њиховим играма. То се испољавало у томе што су се многа деца посебице играла, и у томе што су се чак и у колективној игри деца играла ћутке, са озбиљним лицима. Видео сам детиња лица, пуна такве одрасле озбиљности, видео сам детиње очи, замишљене и испуњене таквом тугом, да су та лица и те очи говорили више него што могу да кажу све приче о страхотама глади.

У јулу такве деце није више било много, углавном, још сирочића, чији су родитељи недавно поги-

нули. Код већине те напаћене деце изглед је био потпуно здрав и по њиховом држању, по начину игре, по смеху и веселости, она се нису разликовала од остале деце.

То је резултат великог светог труда лењинградских жена, од којих су многе добровољно уложиле све своје снаге за велико дело спасавања и васпитавања деце. Обична лењинградска жена показала је овде толико материнске љубави и самопожртвовања, да се треба поклонити пред величином њеног подвига. Лењинграђани знају примере изванредне храбрости и хероизма које су показале жене — запослене у дечјим домовима за време опасности.

У Црвеногардијском кварту још од јутра почело је јаче бомбардовање непријатељске артилерије оног дела у коме се налазе јасла Бр. 165. Управитељица јасала Голуткина Лидија Дмитријевна, заједно са сестром-васпитачицом Росијскајом и болничарком Анисифоровом, под ватром су почеле да уносе децу у склониште. Бомбардовање је било тако страшно и опасност која је претила деци тако велика, да су жене, да би успеле да унесу сву децу у склониште, стављале по неколико детета у ћебе и тако их у гомилама носиле. Топовским зрнима избијени су сви рамови и унутрашње преграде тих кућица у којима су била смештена јасла. Али сва деца, било их је 170 на броју, била су спасена.

Сестра-васпитачица Росијскаја, одмах пошто су сва деца била склоњена, замолила је за дозволу да оде својој кући, у којој се налазило троје њене деце. Приближујући се својој кући, угледала је кућу како гори. Деци Росијскаје дошли су у помоћ други совјетски људи и изнели их из ватре.

Нећу претерати када кажем, да сам видео стотине жена, и младих и старијих, које су показивале такво познавање дечје душе и такав педагошки таленат, да се може упоредити са знањима и талентима највећих педагога на свету.

Дајем сада реч једној од њих.

„Двадесет четвртог фебруара 1942 године под суровим приликама опседнутог Лењинграда почиње свој живот наш дечји дом бр. 38 у Кујбишевском реону.

Имамо стотину деце. Недавно, сасвим недавно, пред нама су стајала тужна и погрбљена деца. Сви до једног тискали су се око пећи и као голуждраве птичице увлачили своје главице у оковратнике и рамена, спуштали рукаве од капута испод прстију и са плачем освајали себи место поред пећи. Деца су сатима могла да седе ћутећи. Првог дана наш план рада показао се неуспелим. Музика је раздраживала децу, није им била потребна. Деци је сметао смех одраслих. То је живо изразила Љерочка, стара седам година. На питање васпитачице зашто је тако тужна, Љерочка је оштро одговорила: „А што се ви смејете?“ Љерочка је стајала поред пећи, приљубивши се уз њу лицем, грудима, stomачићем, чврсто затварајући уши ручицама. Није хтела да слуша музику. Музика је узнемиравала Љерочкине мисли. Уверили смо се да о много чему нисмо довољно мислили. Читаво наше настојање, музика, нове играчке — све је само појачавало тешка преживљавања деце.

Јака, општа изнемоглост била је изражена не само у спољашњем изгледу деце, било је то изражено у читавој њиховој психофизичкој делатности, све их је нервирало, све их је замарало. Ако не може да се закопча капут, лице се мршти. Треба ли да се пренесе столица са једног места на друго — одједном сузе. Коља држи столицу и хоће да је пренесе, али му смета Вића који стоји поред стола. Коља му диже столицу испод ногу. Вића почиње да плаче. Коља гледа његове сузе и оне га не узбуђују, а плаче и сам. Њему је било тешко и столицу да спусти, а исто тако му је тешко и да говори.

Девојчица Ема седи и горко плаче. Еми је пет година. Узрок њених суза не можемо да објаснимо,

она само ћути и на питања одраслих живо реагује — све гура од себе и мрмља: „ш-и-и"... Касније сазнајемо, тешко јој је да заштира ципелицу, а плаче и не тражи помоћ. Код деце, и најмлађе и средње групе, све молбе и тражења изражавају се у облику суза, каприса, плакања, као да деца никада нису умела да говоре.

Дуго смо се борили с тим, да деца без суза иду на умивање. Деца су плакала, лагала, свађала се, скривала се од васпитача, објашњавајући то тиме што је вода хладна. Ваља такође плаче, и објашњава да је она чиста. Она кроз сузе каже: „Мене ни мама није сваког дана умизала, ја сам сасвим чиста". Шамил из средње групе после спавања седао је одмах за сто, и само заједно са столицом било је могућно однети га до умиваоника. Нарочито живу реакцију испољила су деца кад је било организовано прво купање у деčјем дому. Сви су малишани као један гласно плакали, не желећи да се купају. Коља виче: „Милом се нећу прати, нећу да се перем!" Ваља: „Хладно ми је, нећу да се купам!"

Деца дуго нису хтела да скидају панталонице, ваљенке, шалове и капе, ма да су просторије биле топле. Деца су крадом легала у постељу у горњем оделу, у чарапама, у панталоницама. Тешко је било одучити децу од навике да спавају под ћебетом, са покривеном главом, и у пози заспалог мачета. Чудна поза, омиљена код деце, је да лице зарију у јастук, а цела тежина трупа падне им на савијена колена одоздо навише. „Тако је топлије", говоре деца.

Болно је било посматрати децу за столом како једу. Супу су јели на два начина, најпре течност и онда све оно што је садржавала супа. Кашу или пире мазали би по хлебу. Хлеб су мрвили на микроскопску парчад и крили у кутије за шибице. Хлеб су деци остављала као најукуснију храну, да га једу после хлеба сатима жвакали, сматрајући то парченце као

највећу реткост. Никаква убеђивања, никаква обећања нису могла утицати на децу, и то све док нису ојачала.

Било је случајева да су деца крила хлеб и из других разлога. Љерочка обично своје следовање не поједе, — оставља на сто и често даје деци. Међутим, једном је сакрила комад хлеба. Љерочка је и сама огорчена својим поступком, обећава да то неће више чинити. Она каже: „Хтела сам да се сетим мамице. Ми смо обично касно у постељи јеле хлеб. Мама га је намерно касно откупљивала, па сам и ја хтела да урадим тако као мамица. Ја волим своју мајчицу и хоћу да се сетим ње.“

Лорик је дошао код нас другог дана после мамине смрти. Дечак није физички слаб, али његово страдање, његова туга јасно су изражени у читавој његовој појави. Лорик не избегава никакав посао, али се опажа како му је тешко да се усретсреди, и како не може да мисли на задатак, већ живи са својим мислима, а задатак учитеља смета му да мисли на своју маму. Лорик никоме не говори о малој кутијици за пудер коју је удесио као медаљон и носи је на пантљици око врата. Једанаест дана Лорик је њу крио и тек у купатилу није знао како да је склопи, куда да је сакрије. Брижљиво је држао ту ствар и страховито се збунио када је приметио да га гледам. Нисам му ништа казала и ништа га нисам питала. Лорик ми је сам открио своју тајну: „Имам своју маму и чувам је, — шапатом ми рече. — То сам ја направио и ја сам пантљику завезао.“ — Отворио је поклопац на кутији, погледао, снажно пољубио и није се умирио све док није видео место на коме ће кутијица стајати док се он пере у купатилу. После тог случаја Лорик је био приступачнији. Тог дана је исцрпно причао све о маминој смрти, и о теткиној смрти, и о томе зашто никоме није хтео да покаже слику. „Хтео сам само ја... ја једини... — није нашао подесне речи да се изрази. — Овај портре дала

чица је узбуђена и брине да се дечак није разболео, али Ерик објашњава: „Сетио сам се како је у нашој кући умрла мама. Жао ми је ње. Она беше отишла за хлеб, рано ујутру, и целога дана, све до ноћи није се вратила, а у кући је било хладно. Брат и ја лежали смо у креветићу и све ослушкивали да не иде мама. Чим лупну врата, а ми све мислимо: иде наша мамица. Пао је мрак, а наша мама никако није долазила, а када је ушла пала је на под. Потрчао сам кроз кућу, нашао воде и дао јој, а она неће да пије. Хтео сам да је подигнем на кревет, много је тешка. Затим дође сусетка и рече да је она умрла. Много сам се био уплашио, па нисам чак ни плакао, а сада не могу више, мени је много, много жао маме.“

Изнео сам овде одломке из службеног годишњег извештаја дечјег дома бр. 38 зато, да би се видело колико су дубоког разумевања дечје душе и љубави према деци показале најбоље жене Лењинграда, посветивши се делу спасавања деце-сирочића, и њиховом васпитању. Морам још да приметим овде да је дечји дом бр. 38 значајан и по томе, што су кроз њега прошла већином деца без родитеља, и што су у то време, када су ови одломци пали мени у руке, ова деца била већ нормална деца.

У исто време овај званични извештај директора дечјег дома бр. 38 претставља један део великог и страшног рачуна који је наш народ дужан да подноси и подноси непријатељу. Нека проклетство лежи заувек на главама убица због срамоте злочина учињених против живота, среће и душа наше деце. Сав подао, зоолошки живот свих тих хитлероваца и геринговаца и стотине хиљада и милиона Немаца, развраћених и сведених на последњи степен дегенерације и зверства, не вреди ни за једну сузу нашег малишана. Сваку ту чисту сузицу морају они да плате и да плаћају потоцима своје црне крви.

А у сећању човечанства остаће за сва времена
дивни и величанствени лик лењинградске жене-мајке,
као символ велике и бесмртне општечовечанске љу-
бави, која ће, једнога дана, загосподарити целим
светом.

ШКОЛА

Почетком маја видео сам овакав приказ: на тротоару Лиговске улице, била је опружена у полулежећем ставу девојка са белом беретком, са стегнутом торбом у руци, скупљених ногу на калдрми, и накривљеном главом као рањена голубица. Враћала се кући са другарицама и друговима после часова и одједном занемогла. Они су сви стајали око ње са озбиљним лицима, држећи у рукама торбе са уџбеницима и свескама и ћутећи гледали у њу. Нису могли да је оставе саму, а бојали се и да је подигну и пренесу, јер су се плашили да не умре од сувишне исцрпљености.

На лицу девојке није био ни израз туге, ни физичке патње. Њено лице било је бледо, спокојно, одуховљено и срећено. Без икаквог унутрашњег страха, очекивала је она да прође слабост. Нема речи којима би се описао израз лица и очију другарица и другова који су је окружавали. Сви су они прошли кроз то што је она сада доживљавала, добро су знали шта јој прети, добро су знали вредност живота и смрти. И сада, када им смрт више није претила, на њиховим лицима био је израз таквог разумевања и таквог озбиљног и дубоког саосећања према другу да сам одмах разумео: то нису деца, а нису ни одрасли, просто то су нови људи за какве историја још није знала. Јачина њихове љубави равна је јачини њихове мржње. Требало је видети, каква мрачна ватра гори у очима неких од њих!

Говорио сам, да се Лењинграђани могу поносити тиме што су сачували децу. Овде могу да кажу да се школска деца могу да поносе тиме што су бранили Лењинград заједно са својим оцевима, мајкама, старијом браћом и сестрама.

Велики терет одбране и спасавања зграда, помагања и спасавања породице, пао је у део лењинградским дечама. Угасили су десетине хиљада паљевина проузрокованих из авиона, угасили не један пожар у граду, дежурали на мразу по ноћи на узвишењима, носили воду из просека леда на Неви, стајали у редовима за хлеб, хватали шпијуне и бегунце. Били су равни својим оцевима и мајкама у томе двобоју племенитости, када су се старији трудили да неприметно даду свој део хране млађима, а млађи чинили то исто у односу на старије. И тешко је рећи, ко је више дао у томе двобоју.

Највећи подвиг лењинградских ученика био је у томе што су учили. Да, они су учили, не обзирајући се ни на што, а заједно с њима заувек ће се сачувати у историји одбране града узвишени и храбри лик лењинградског професора. Они су достојни једни других, професори и ученици. И једни и други су из ледених станова кроз студ и снежне вејавице ишли некада по пет и шест километара, а често и по десет, у исто тако хладне, залеђене учионице, једни предавали, а други учили. Они су одмах знали вредност једни другима, када су и једни и други умирали једни поред других на завејаним улицама града, у клупи или за катедром.

Има у Лењинграду школа које нису прекидале рад ни у најтежим зимским данима. А већина школа, које нису радиле у најстрашнијим месецима, обновили су рад 1 маја и завршиле рад у јесен.

Имао сам често додир са животом и радом 15. занатске школе у Лењинграду. Занатске школе биле су основане у СССР годину дана пре рата. Имају за циљ припремање квалификованих радника и мајсто-

ра за све врсте индустрије и транспорта. Школа, о којој је реч, била је преудешена из старе школе фабричког училишта и ставила је себи у задатак припрему радника за електричну индустрију.

Ова школа се прочула у целом Лењинграду за време опсаде. Она се прославила што је под таквим условима оспособила неколико стотина људи и наставила да ради на одбрани града са својим мајсторима и сачувала од смрти напаћену већину својих ученика.

За оволике своје успехе школа је обавезна својме директору, Василију Ивановичу Анашкину, бившем лењинградском мајстору, а сада највећем практичном педагогу, према коме ће десетине и стотине младих људи заувек сачувати љубав и захвалност.

Како је Анашкин успео да, у леденој школској згради, при најоскуднијој храни, стотине ученика не само нису умрли већ су чак и учили и радили? Ево шта одговара на то питање сам Анашкин — мали, мршави човек са избуљеним очима које су пламтеле, — мали човек са плаховитим речима и танким нервозним прстима, стално у покрету:

— Нису умрли зато што су радили — говори Анашкин. — Радили су зато што сам укоренио у свест младића осећање дисциплине. Нисам им је укоренио само убеђивањем већ и самим суровим сазнањем да им је само у раду спас. То осећање дисциплине потстицало их је да раде. У лењинградским занатским школама већи део деце су деца Лењинграђана. Када је у граду била најтежа исхрана, многи руководиоци, плашећи се одговорности за децу, распустили су их из интерната својим кућама. Ја сам учинио обротно: не презајући ни од чега, скуплао сам у интернат сву децу која су живела код родитеља. Из оскудних следовања намирница створио сам мензу са гвозденом дисциплином obroка. У најстрашнијим данима, кад су били најсуровији мразеви, кад нису радили ни водовод ни канализација, ја сам

се старао да у мензи буде савршена чистоћа, на столовима цвеће од хартије, а за време обеда свирао је пијанист. Постарао сам се да момци устају тачно у одређено време, да се обавезно перу, да пију чај и иду у радионицу. Неки су били толико слаби да нису могли да раде, али су ипак одлазили за занатски сто, а то је одржавало свежину њиховог духа. Када је због несташице електричне струје радионица престала да ради, одлазили смо да чистимо двориште или смо изводили војне вежбе. За све време тежили смо да од часа устајања па до спавања будемо стално нечим заузети. Свакако, због породичних прилика нису могли сви младићи да се одвоје од породице. Али су ти младићи осећали, да је школа њихов живот. Каћа Иванова живела је у Смољенском реону. Да би дошла до нас на Васиљевска острва и вратила се натраг морала је да пешачи око петнаест километара сваког дана. Разумео сам да је треба ослободити посла и прикључити је мензи у њеном реону. После два дана дошла је и замолила за дозволу да опет посећује школу и да се храни у школској мензи. „Досадно је без школе, — рекла је — то није никакав живот“. И замислите ви, све је издржала и сада живи и ради.

Василије Иванович Анишкин је човек који није прошао кроз школу. Али, идући путем животних искустава и самообразовања, уздигао се до највећих висина педагошке мисли. Као директор школе и јавни радник у своме реону, у опседнутом Лењинграду, и то баш у реону који је био најчешће изложен бомбардовању непријатељске артилерије, он пише велику научно-уметничку студију о своме педагошком раду.

У јуну месецу био сам позван на скуп ученика и наставника десетих разреда двеју школа које су биле у суседству. Цела фасада школе била је разривена парчадима граната. Стакла су напола излетела и замењена танким дашчицама, парадни је улаз био

затворен. Цело двориште школе било је обрађено и засађено, и поврће је тек ницало. Просторија школске библиотеке била је пуна ученика и наставника. Млади људи, седамнаестогодишњег узраста, нарочито девојке, били су већ, што би се рекло, у „пуној форми“, али неки млађи носили су на себи трагове оскудице. То је већ била наша обична омладина, са израђеним погледима на живот, са вољом за живот, испитивачка. Код наставника, нарочито код стараца, изглед је био не измучен већ пун прегалаштва. Лагано су се кретали, рекао бих штедљиво, а само су очи, са живим и паметним сјајем који као да је осветљавао мршава, тамна лица, говориле о томе каква велика духовна снага управља поступцима тих људи.

У току разговора појави се питање о такозваном „новом човеку“. Било је немогуће без узбуђења слушати како су моји саговорници, старијег и млађег поколења, говорили о новом човеку, како су маштали о будућности, као и о нечему што треба још постићи, не сумњајући да су баш они ти живи нови људи. Сваки њихов корак у великом Отаџбинском рату нашега народа обасјан је светлошћу највиших мисли и дела о којима је икада знало човечанство.

ПУТ ЖИВОТА

Копнио је тај пут и, кад је тешки лед Ладоског језера почео да се креће Невом ка мору, на појединим сантама још су се могли видети његови поцрнели трагови. Пут се растапао, њега је заменио други, водени, још кориснији. Рад десетина хиљада људи на хладноћи од четрдесет степени под непријатељским бомбама и гранатама остаће за сва времена у сећању људи. То велико дело неупоредиво је по храбрости и издржљивости и дужној човечанској захвалности онима који су тако много урадили за спас Ленинграда.

Треба познавати Ладоско језеро, тако бурно с јесени, кад се заледи страшним пловћим сантама, треба знати како зими загрме честе северне буре над језером, па да се замисли сва снага и замах човечјег рада, уложеног за тај ледени пут преко Ладоског језера.

Мајор Можажев, инжењер пута, могао би да прича о огромном узбуђењу које је осетио кад је у мрклој ноћи дојахао на коњу с једне обале језера на другу, по тек положеном а још незавршеном трасираном путу.

Изградњу пута нису одједном савладали. Тежећи да саграде најкраћи пут и да га обезбеде што је могуће боље од авионских налета и бомбардовања непријатељске артилерије, градитељи трасе мењали су њен правац више пута.

У први мах нису били уверени у чврстину леда. Терет су превозили коњима. Први камиони нису носили више од четири стотине килограма терета. Касније су трасом пролазили тешки тенкови КВ.

Људи, који су изграђивали трасу, одабирали су се и челичили на послу. Постигли су то да ни природне непогоде, ни дејство непријатељских авиона ни артилерије нису ни минута прекидали грађење пута.

Немачка авијација покушала је да уништи трасу у два или три масовна налета. Али је наша авијација за време зиме била много снажнија него те јесени. У неколико ваздушних битака Немци су изгубили око педесет авиона и покушаји масовних напада су престали. Зато се ипак несмањеном жестином, на целом простору на коме се изграђивао пут, настављала борба наше авијације и противавионске артилерије са немачком авијацијом која је покушавала да бомбардује трасу и да гађа камионе и посаду која је радила пут.

Фашистички авиони гонили су камионе, бушили сандуке и кабине кишом куршума, избацујући из строја шофере. Непријатељска артилерија кварила је насип пута. И дању и ноћу насип је био под артилериском ватром. Аутомобилски пут пролазио је кроз завејане шумске делове и био је тако узан да су се два камиона једва могла да мимоиђу. Места за истоваривање била су тесна. Базе за оправку нису биле успостављене у прво време. Све је то захтевало појачану марљивост у послу шофера и радника који товари. Иза њих стајао је Лењинград као савест.

И загрмела су по целом путу имена његових јунака чија ће успомена остати у срцима људи завек.

Сазнало се да је управљач камиона ГАЗ-АА Александар Данилович Тихонович, радећи без смене, одлазио и враћао се, превозећи материјал, два пута, а није имао ниједног квара у мотору. И на читавом путу развило се такмичење шофера за двоструко путо-

вање без смене. Двоструко путовање постало је затим обичан, редован посао. Направити мање од два путовања без смене већ се сматрало као несавесно. Не само да рђаво урађени посао, већ и онај свакидашњи уобичајени рад, изазивао је талас друштвеног незадовољства.

Десетине људи престали су да рачунају време. Е. В. Васиљев, дотле сасвим непознат шофер, радећи без смене 48 сати, направио је са машином ГАЗ-АА 1029 километара — осам путовања — и превезао дванаест тона терета. После обичног одмора, опет је пошао на пут, направио три путовања без смене, и три путовања без смене постадоше његово правило. За шофере су говорили — „двопутник“, „тропутник“. То су била почасна звања. „Тропутник“ је звучало као одликовање. Говорило се: „Тај Родионов, тропутник, ниједан квар, а има четрдесет девет година“. Или: „Погледај, брате, овога Корнетова. 1917 године тукао се са Немцима код Нарве и Пскова. У садашњем рату погинуо му је син на Балтику. Има педесет година, али редовно путује три пута без смене.“

Број „тропутника“ стално се повећавао и растао. Омладина је почела да заузима прва места у утакмици. Наредник Иљушченко, пошто је направио три путовања у једној смени, покушао је да учини и четврто. За све то требало је тридесет шест часова. Као рекорд било је то могућно, и поновити једно два-три пута, али стално се није могло тако радити. После Васиљевог и Иљушченковог рекорда борба за четвороструко путовање разбуктала се свуда. Прочула су се имена младих шофера-тропутника: Салухвадзеа, Шчикова, Круглова, којима је све чешће полазило за руком да изврше четири путовања у једној смени. Затим су забрујала имена Кондрина, Гонtareва, који су редовно вршили четири путовања у једној смени. Тако се на трасираном путу појавише „четворопутници“. Сада је то звучало као одликовање.

Али после Контрина и Гонтарева, појављивала су се све нова и нова имена, и показало се да четири путовања такође нису граница, пошто је Гонтаров, сасвим млад шофер, извршио пет путовања за осамнаест часова. Тако су радили људи на том путу.

За шоферима нису заостајали ни радници који товаре. И овде је такмичење било за време: напунити камион не за шест минута што се сматрало за нормално, већ за пет минута, четири, за три, за два. Испунити план утовара и истовара за 115, 130, 180% — било је свакидашње и обично на траси. 29 јануара по целој траси сазнало се да је бригада Биковскога испунила 250% плана, али ускоро се и та норма 200—250% сасвим раширила. Није се ту отимало у постављању рекорда, већ се журило да се не заостане иза возача камиона. Пет радника на челу којих је био млади бригадир Басарка свакодневно је повишавао план утовара, па је достигао 3 и 4 фебруара 320% и посао више није снижаван са те норме.

Није тешко закључити да је посао шофера и радника за утовар и истовар био у складу. Када би се задржавали радници који утоварују и истоварују, шофери-двопутници и тропутници не би могли да изврше своја путовања и грдили би оне што товаре свим погрдама што их има на свету и обратно: они што товаре, када би постигли троструку и четвороструку меру од онога што је предвиђено у раду, најстрашнијим речима називали би шофере који би закашњавали. Тако, слично јунацима „четворопутника“, појавили су се на траси јунаци утоваривачи који су четири пута премашили нормалну меру: Сбарски — 425%, Никитин 436% и други.

Немам могућности да се подробније зауставим и говорим о послу људи других професија на трасираном путу. Ни вејавица, ни страховити мразеви, ни ти мрачне ноћи нису могли да зауставе њихов херојски рад. И дању и ноћу машином је згртан снег, и дању и ноћу радили су чистачи. Ни по вејавици, ни

по хладноћи саобраћајци нису прекидали своју жбу, а фењери — „слепи мишеви“ осветљавали пут ноћу.

Јунаштво које се испољавало на изградњи трасираног пута равно је јунаштву на фронту. Млади шофер Кошељевски, родом из Белорусије, где су немачки завојевачи зверски мучили његовог оца, мајку и сестру, пошто је био гоњен од „Месершмита“ и рањен, довео је ипак камион на означено место.

Једном лаки фашистички ловац, изронивши из облака, напао је камион који је возио Иван Димитријевич Јоакимов, и гађао га из митраљеза и топа. Зрна су пробила балоне и стакла, парчадима зрна били су повређени зидови и врата кабине. Али Јоакимов није напустио камион и није се вратио у базу. Тог дана на његовој путној листи као и обично стајало је у списку: „Два и по путовања за 1 смену.“

Други пут Јоакимов је управљао камионом који је био на челу колоне. Поред њега у кабини седео је заповедник колоне Варламов. Ваздушни грабљивац појурио је за камионом, засипајући га кишом куршума. Јоакимов је оштро закочио. Непријатељски ловац пролетео је напред, али за то време други ловац, начинивши заокрет, узео је камион на нишан. Јоакимов је нагло пустио највећу брзину, али је већ било касно. Челична киша већ је проишала зидове кабинице. Непријатељ је погодио циљ. На шоферова рамена тихо се спустила глава заповедника колоне.

— Друже командиру, јесте ли живи? — запита Јоакимов.

Варламов није одговарао. Био је тешко рањен. На руб стакла шикнуо је млаз крви. Јоакимов је ухватио рањеника за руку, пулс се није осећао. Пошто је брзо окренуо мотор, Јоакимов је одвезао заповедника у болницу, а он се истог часа вратио на трасирани пут и завршио своје друго путовање.

Непријатељски авиони тукли су колону камиона. Снажан ладошки лед није могао да издржи ударце

тешких бомби, на путу су се направила удубљења у облику левка. Натоварени камион, којим је управљао комсомолац Борис Богданов, запао је у једно левкасто удубљење и почео полако да пропада. Само још мало и део леда могао се одломити и камион би отишао под воду. Борис Богданов, пошто је искочио из кабине, бацио се на спасавање товара. Уквасивши се у хладној води, успео је да избаци на лед сав натоварени материјал и чак да спасе са камиона који је тонуо најважније делове.

Шофер Кондрин, „четворопутник“, неколико пута је успео да спасе свој товар и камион. Једном је непријатељско зрно запалило шупу где се налазио камион Кондрина. Кондрин је одјурио у шупу која је горела и, скочивши у камион пун буради са бензином, извео га из шупе. Други пут се десило да му је камион пропао у воду, и он је на мразу од двадесет степени вадио товар из воде на лед, док није спасао сав товар. Другови су га подигли смрзнутог и без свести, али пошто је отспавао и огрејао се, продужио је свакодневно да врши четири путовања.

Над језером је буктао зимски залазак сунца, кад је шофер Еримак завршавао своје треће путовање. Био је много уморан и, дошавши на језеро, подигао је стакло на кабини да би га ветар освежио. Позната лица саобраћајаца и позната места промицала су поред њега и ишли му у сусрет познати људи. Одједном испред камиона се створио облачић црног дима. Шофера је заглушио прасак, и његово се лице прелило крвљу. Видео је и разумео да је запао у зону артилериске ватре, али се није збунио и продужио је да тера кола напред. Над камионом су заиждећи летела зрна. Још једно се са тутњавом сручило поред њега. Зрно је пробило кабину и тешко ранило шофера. То је била већ друга рана. Ни овога пута није се предавао Емерик. Савлађујући страховити бол, продужио је да се креће напред.

напред. Имао је толико снаге да изведе камион из ватрене зоне. Да је та зона и дужа била, он би ипак извео камион. Али када су опасна места била далеко иза њега, издала га је снага. Имао је још само толико снаге да заустави мотор, а затим је изгубио свест. Другови су га подигли и одвезли у болницу.

На столу у шатору начелника одељења звонио је телефон. Мирни женски глас је говорио:

— Реферише Писаренко. Немац је опет почео. Све је у реду.

То, са свог леденог положаја, војна болничарка Писаренко јавља да је дејство непријатељске артилерије почело. Шатор, у коме она живи и ради, смештен је на леду баш на оном километру који из дана у дан бомбардују далекометни топови фашиста. Та одважна жена живи четири месеца на леду. У бурним ноћима док свирепи ветар кида једра, док олуја лако односи куће, у бурама и мећавама, док снежни вихори завејавају путеве, док за време јужења раскрављена вода плави под и скупља се испод пољског кревета, — она ни за тренутак не напушта своју дужност.

Једном је на томе комаду пута где ради Писаренко, налетело шеснаест фашистичких бомбардера. Под ударцима разорних бомби лед се ломио и прскао. Писаренко се нашла између три велика левка и затрпана комаћем леда. Другови су јој бацили уже, она га је обавила себи око појаса, и тако су је извукли. После тога није отишла да се суши, ни да промени залеђену обућу, већ је похитала да превија рањенике и остала је ту све док није превила и последњег.

Над језером се разбеснела снежна бура. На вејавици која је заслепљавала људи су губили пут и падали у пукотине. Три дана и три ноћи, не склопивши ока, Писаренко је крстарила својим реоном, проналазила оне којима је била потребна помоћ, превијала рањенике, грејала премрзле.

У тамној, зимској ноћи трасираним путем иду камиони. Ледени ветар увлачи се у плућа, пали лице. Дочепати се обале што пре! Поред пута на леденој пустињи једва приметно гори светлост на сићушном шаторском прозорчићу, завејаном снегом. И сваки шофер зна: тамо живи болничарка Писаренко. Она никад не спава.

На трасираном путу влада неписани закон узајамне помоћи и спасавања. Пут живота, то је пут хероја који су између себе закључили узвишени савез братства, братства хиљаде и хиљаде људи: шофера, пилота, утоваривача, радника на машини за чишћење снега, радника ЕПРОН-а, студената медицине. То је велики савез братства на спасавању Лењинграда. Они сами нису знали да је то што они стварају већ историја. Њихова дела и подвизи урезани су на страницама листа који излази на леду. Зове се „Фронтотовска путна књига“. Њена адреса: „Пољска поштанска станица 347.“ На изградњи пута радио је уметник Захарин. Он, истина, није радио као уметник, већ као млађи лајтнант, борио се, штитећи пут. Али оно што је видео и у чему је и сам учествовао, натерало га је да се сети да је уметник. Тако је била створена на леденом путу, наспред расчишћеног снега, „Алеја хероја“, галерија слика најбољих трудбеника пута, па су сви радници, и сами хероји, долазили да гледају.

Живот тих људи, пун опасности и одрицања, био је прожет светлим, човечанским односима, досада невиђеним у свету. Нема на свету ничега лепшег од односа неустрашивих људи за време опасности, повезаних заједничким интересима на општем послу. Колико је необичних поступака и дела храбрости, пожртвовања и самопрегора остало на томе путу! Колико појава великодушности, колико топлих, другарских речи добачених у пролазу, узгредних стиска руку негде на леду кроз завијање мећаве, колико срдачних разговора у неком кутку за време одмора, где се

могу добити вријућа вода, шах и књиге, или просто, под шатором, место крај огњишта које се дими!

Међутим најискренији друг људи у слободним часовима била је руска хармоника, када је велики мајстор и душа тог посла шофер Бахмин, хармониста и главни међу певачима, у тесном шатору, окружен борцима, ширио њене речите мехове. Непријатељ, изгубивши човечански облик, подивљао и опколивши град, трудио се да умори вишемилионски град страшним обручем глади. А ови људи, доносећи граду живот, и живот читавом човечанству, јасним, мушким очима и лицима ветерана, певали су топле руске песме о срећи и љубави. Стајали су око хармоникаша са капама покривеним снегом, и желели да ни за тренутак не престану звуци драге хармонике.

— Свирај, друже Бахмину — говорили су са генутим лицима, — свирај, свирај, свирај, друже Бахмину!...

Путе живота! Твоји творци су се прославили својим самоодрицањем и племенитошћу пред целим човечанством за сва времена.

ОНА КОЈА НОСИ ИМЕ КИРОВ

Ево шта нам је испричао друг Мужејник, стари радник познате у историји Русије Путиловске фабрике, сада познате у земљи под именом Кировске.

— Кажу да је сељак много везан за земљу и своје родно место. То је, свакако, тачно. Али ја овако мислим: нико није тако прирастао за своју фабрику и своју производњу као наш брат, руски радник. У фабрици сам од 1914 године, од малена. Ту је и мој отац радио и остали Мужејници, и ја из фабрике нећу отићи све до смрти, наравно, ако ме совјетска власт не отера. Када су Немци почели да се приближују нашем Лењинграду, колико смо ми, Кировци, дали људи за народну одбрану? Дивизију! Није мало народа пало, а и сада у војсци има трупа где је већина нас — Кировца.

То што је Мужејник испричао било је само једно поглавље народне одбране. Свакако, та велика лењинградска народна одбрана у најодлучнијем тренутку покрила је град телима својих војника. Наоружана првокласном техником која је десет година припремана за рат, пролазећи кроз двогодишње искуство ратовања у Западној Европи и на Балкану, немачко-фашистичка војска била је заустављена одбраном лењинградских радника, службеника и интелектуалаца. Не само да је заустављена већ је поднела нечувене губитке у људству и материјалу, била је принуђена да се укопа у земљу, и, без обзира на то, на неким деловима фронта и потиснута. То је историска чиње-

ница, коју не треба крити, пред којом ће са захвалношћу скидати капу будућа поколења.

— Послали смо своје људе у борбу, а при томе смо мислили: „А шта онда, ако непријатељ продре у град, и на неки начин нам отсече творницу?“ И одлучисмо. Творницу не предавати. Водићемо кружну одбрану. И тако смо утврдили све наше зграде, да их у најгорем случају сами бранимо. Мимо градске народне одбране, створили смо још и своје одреде. Тамо нека буде како буде, али ми, Кировци, из своје творнице нећемо отићи. Каткад помислиш: па колико нас је свега Кироваца? Нема нас више од броја који ради у фабрици. Овде је, после Нарвске заставе, читаво поколење Кироваца. Сви ми од фабрике живимо, сви смо једна породица. Нас је безброј. Узмите сами: дали смо толико наших људи за народну одбрану града, а фабрика непрекидно ради. Евакуисали смо све инсталације и главну радничку масу у дубоку позадину, а фабрика стално ради.

— Радници нису волели, наравно, да иду из родног места у позадину? — запитих. — При томе, свакако, неколико хиљада радника евакуисано је авионом и они су са собом могли да понесу само врло мали број ствари?

— Дешавало се разноврсно, — одговарао је Мужејник са осмехом. Ипак ја мислим: народ се лако диже на устанак. Питате зашто? Зато што су Кировски радници уверени да ни Лењинград, ни фабрика никада неће бити под Немцима и да ће се било када већ Кировци свакако вратити у родна места. Ми и сада евакуишемо, кад можемо, децу, старце, болеснике. Када се опиру, говоримо им: „Не брините се, вратићете се кад буде могло.“ Фабрика је остала, остаје и остаће — са дубоким убеђењем и поштовањем рекао је Мужејник. А затим говоримо: „Ви идете својима, тамо су такође Кировци. И они и ми смо исто“. И ми се овде поносимо, што они, наши момци раде тамо не само својом пуном снагом, већ удвоструче-

ним и утрострученим снагама него што су овде радили. Поносимо се њима и завидимо им. Ено, погледајте радионицу. Гигант! А стоји празна — са тугом рече он. — Ето, знате ли за радионицу? То је радионица турбина. Четрнаесте године почео сам у њој да радим... Ето, каква је радионица — колико ли је већ не гађају, а она стално стоји! — поносно је казао Мужејник и уздахнуо.

Све то причао је он нама, групи књижевника, од којих је већи део био књижевник-војник, док смо разгледали фабрику. То је била фабрика-град — и заузимала огроман простор. Величанствену и трагичну слику претстављао је тај ветеран руске радничке класе. У току опсаде она је без прекида била изложена налетима непријатељске авијације, хиљадама граната пало је на фабричку територију. Стајала је сва у ранама и ожигљима. Али је стајала, борила се! Фабрика је стајала као да је у другом бојном реду на фронту, али у другом реду таквог значаја, да је сва ватра непријатеља била на њу уперена.

Сва у опкопима и митраљеским гнездима, била је чиста и уредна. По читавој огромној територији протезале су се радионице, од којих су неке пусте, а у неким се радило. Свуда, докле год је око допирало, видели су се трагови рушења: проломљени зидови и кровови, излетела стакла, левкасте рупе по земљи, зидови са шкрботинама начињеним комаћем граната. Али дим рада вио се над фабриком. Свакако, у поређењу са пређашњим временом живот фабрике није био и није могао да струји у пуној мери, али је фабрика продужавала да ради као велика фабрика наоружања са много хиљада радника. И шум стројева, хујање пећи, грмљавина покретних тезги, пиштање локомотиве која је маневрисала по фабричкој прузи, миловали су наш слух нежније него најлепша музика.

Ливница гвожђа, једна од најјачих радионица фабрике, носи на себи трагове многих и многих тешких

граната — негде старије, а негде свежије. Али то је најснажнија радионица и посао у њој не прекида се ни дању ни ноћу.

Догодило се да је једном радионица била запаљена. Константин Скобников, директор радионице, човек од 43 година, није прекидао посао у радионици, већ је са групом радника похитао да гаси пожар. Гипко, као младић, попео се на кров, а за њим остали. Радили су, заборављајући на себе, не водећи рачуна колико времена траје посао. Кад је радионица била спасена, Скобников је приметио да су му руке рањене и окрвављене, и осетио да му је лице опечено.

— Шта сам могао друго, ђаво га однео, кад сам ту радионицу ја стварао! — казао нам је са паметним осмехом на енергичном, изгорелом лицу. — Могло би се рећи, то је моја рођена радионица. Да, саградио сам је пре дванаест година и од тога времена стално сам овде радио. Ту су ми, може се рећи, прошле моје најбоље, моје зреле године.

— Сећаш ли се, Константине Михайловичу, како смо је чистили пролетос? — рече средовечни, седи старчић-мајстор који нас је водио док смо разгледали радионицу.

— Их, колико је било ђубрета! — засмеја се Скобников — и у радионици и унаоколо. А све се заљедило — страха! Признајем, кад смо почели тај посао, сумњао сам у души и стрепео: да ли ћемо успети да је очистимо? Извезли смо цело брдо ђубрета од рушевина.

— Значи, било је дана кад радионица није радила? — запитах ја.

— Да, било је дана када сам само ја живео у радионици.

— Како, у радионици?

— Тако, ја живим ту, у радионици. Моја породица је евакуисана. Преко зиме имао сам пећ и поред ње сам се грејао. У радионици бескрајна тишина, само ветар завија. Прозори разбијени, около снег завејао,

• све ми се чинило да моја радионица неће никада оживети.

— Шта сте радили у дугим данима и ноћима?

— Дани су били испуњени, зар је мало посла код нас у Лењинграду? Увече, пак, седиш сам, размишљах или читаш.

— Шта сте размишљали, шта сте читали?

— Имало се о чему мислити, — озбиљно је рекао Скобников. — У тим тешким данима људи су тако лепо сликали себе! Никада још, свакако, нису се видели такве испољене узвишености духа и дубоког моралног пада... Сећам се — у децембру радионица је живела без обзира на страховити мраз и глад. Био је овде један диван старац моделар, онај што прави моделе од земље — велики мајстор у свом послу, један од оних старих мајстора који раде као уметници, а ни сами не знају како у томе успевају. Тако и он. Чуда је стварао од земље! Када га запитају, по којим пропорцијама то ради, смеје се и каже: „Одређене пропорције нема, ја, — вели — пипајући, под руком је осетим и знам шта и колико где треба метнути.“ За такве мисли да „знају тајну“, а сва тајна је у њиховим рукама. Неопходно нам је било да заменимо увезени песак својим са каменолома лењинградских предграђа. Сви говораху „Не вреди“. И заиста нико није могао ништа да направи од те земље. Он је пробао и врло добро направио. Одједном поче он да слаби. Видим, сваког дана се мења, али посао не напушта, само стално учи своју старицу како земљу да прерађује. Стално јој нешто објашњава, час јој покаже, а час је пусти да сама ради. Некад се наљути: „Ех, како ништа — вели — не разумеш“, а после је опет учи, учи. Тек једнога дана дође дечак, па ми рече: „Зове“. Знао сам одмах ко зове. Одем тамо, он лежи на тој истој земљи коју је умео тако лепо да моделира. Поред њега стоји старица. Не плаче. Ту стоје још и други старци-радници. Он је сасвим изнемогао. „Ето, вели, — Константине Михайловичу,

умирем... Место мене — остаје моја старка..." И престаде да гледа нас, већ наставља да саветује старицу, да то и то не заборави, како треба да се замеси и како... Она све прима, понавља за њим: „Нећу да заборавим, не бој се" — рече. Не плаче. А ми са стране скоро да заплачемо. Да, тачно говоре да су се сузе следиле Лењинграђанима. Тако је он њу учио, реченицу није стигао да заврши, и умро... Ето шта се могло видети. А неки су падали тако ниско да су другу крали парченце хлеба... — Заћутао је. — Шта сам читао? Читао сам Балзака, Стендала и од њих веома много сазнао о људима.

Константин Скобников је син машинисте на броду. 1917 свршио је реалну гимназију, 1925 технички факултет. То је спреман инжењер са великим практичним искуством. Причао нам је каквом изванредном досетљивошћу мора да располаже инжењер под лењинградским условима, кад је оскудица у сировинама огромна, а без којих је производња по ранијем убеђењу изгледала бесмислена: како је у радионицама са парним котловима преуредио ложење тако да су се пећи могле ложити и дрвеним угљем, према приликама, са каквим се горивом располагало; како се добија гвожђе без кокса, шта се употребљава у виду појачања, ако нема биљног уља. То су најелементарнија од крупних и ситних питања која су била решавана животом и мислима лењинградских инжењера и привредника.

Заинтересовано сам посматрао рад многих вредних и уредних привредника Лењинграда. То су људи несвакидашњи. Ако рат учи домаћине по целој нашој земљи најстрожијем прорачуну и економији, са тачке гледишта домаћина-Лењинграђана, то што је постигнуто у томе правцу у другим деловима земље изгледа као врхунац распикућства. Лењинграђани су најштедљивији, веома добро прорачунавају, веома су досетљиви домаћини за какве зна само наша земља.

Хиљаде граната падало је на територију Кировске фабрике, а Кировска фабрика продужава да производи најразноврсније предмете савременог наоружања, од мина и граната до тенкова.

Главна снага у производњи је жена. Нема послова, од најтежих физичких до најсложенијих, које она не би могла да савлада.

У радионици Константина Скобникова видели смо рад, познат у целој фабрици, рад девојке Румјанцеве, бригадира моделара. Она није познавала посао, када је дошла у фабрику. Своју професију буквално је освојила за три недеље. Док је разговарала са нама, није ни за тренутак прекидала посао; њене хитре, мале руке радиле су тачно и вешто и у свим њеним покретима изражавала се таква еластичност као да је играла поред својих модела.

— Нисмо ми тако важне, другови ратници — казала нам је она, весело играјући очима, као одговор на похвалу за њен рад, — ми нисмо важне, много сте важнији ви, терајте брже Немце од Лењинграда.

Као што сам већ напоменуо, многи од нас били су у пуној војничкој униформи. Гледајући нас, Румјанцева се лукаво осмехнула.

— Ми вас много, много волимо — казала је — само, болно је што стојите сасвим близу нас. Уколико будете одлазили даље од нас, утолико ћемо вас више волети...

Жене у радионици засмејаше се, а ми, признајем, збунисмо се.

У једном одељењу радионице, под њеним тамним сводовима, група жена, сипајући варницама, стојећи пред огромних тоцила, стругале су унаоколо мине; оне су, још вреле, лежале нагомилане иза њих. Зауставио сам се поред једне жене. Видео сам њен профил. Загасита марама била јој је намакнута на лице, те нисам могао да јој одредим године старости. На рукама су јој биле огромне рукавице. Узимала је са гомиле мину за крајеве а затим, наслонив-

ши се на њу целим телом, притискивала је на точак који се супротно враћао. Њу је засипао сноп варница. То је било првобитно грубо опточавање мина пре него што се предаду на механичко дотеривање. Не обзирајући се на то, узимала је мину за мином и опет би се наслањала целим телом на точак. Очигледно, да би се одржала мина на точку који се окретао, био је потребан такав напор да је дрхтало цело женино тело.

То је био тежак, мушки посао. Хтео сам, по сваку цену, да видим женино лице и стајао сам све док ми се није окренула. Имала је око четрдесет година, лице јој је било необично лепо, танких црта и строго — лице прагаоца.

— То је сигурно тешко? — запитах.

— Да, у почетку је тешко било, — рече она, узимајући мину и притискујући је на точак који се окретао и прскао варницама.

— Где вам је муж? — запитах ја у размаку времена док је спуштала обрубљену мину и узимала другу.

— Умро је, зимус.

Нисам распитивао од чега је умро, разумљиво је било само по себи.

— Имате ли деце?

— Да. Једна девојчица иде у школу, друга, мала, овде је у фабрици, у дечјем парку, а син је на фронту.

Жено Лењинграда? Да ли ће се икада наћи речи које ће моћи да изразе сву величину твојих напора, твоје оданости домовини, граду, војсци, раду, породици, твоју безграничну храброст? Свуда стоје трагови твојих дивних, умешних и верних руку. Ти си поред занатске тезге у фабрици, поред постеље рањеног борца, на осматрачници, у уреду, у школи, у дечјим домовима и јаслима, поред машине за ваљање, у тресетном руднику, код набавке дрва, на истовару шлепова, ти су у оделу радничком, у унифор-

ми стражарској, ти си у униформи борца противавионске одбране, железничара, војног лекара, телеграфисте. Твој се глас чује преко радија, твоје руке обрађују баште по целој околини Лењинграда, по његовим парковима, скверовима, празним плацевима. Ти чуваш неокрњеност и чистоћу зграда, васпитаваши сирочиће, носиш на својим плећима сву тежину породичног живота у опседнутом граду. И обасјаваш својим осмехом читав живот Лењинграда као сунчани зрак.

Колико вас је кћери Лењинграда у борбеним редовима — у улози болничарки, сестара, политичких руководилаца у медецинско-лекарским одредима. Са каквим ми је снебивањем показивала на једном делу Лењинградског фронта, болничарски инструктор Олга Макавејска, своју комсомолску чланску карту, пробијену куршумом. Била је рањена, тана јој је прошло кроз груди. Ситне, растурене капљице крви биле су се утиснуле на оној страни карте која јој је лежала на грудима. Олга Макавејска, пошто се опоравила од рана, вратила се у своју омиљену чету, аутомеханичку чету. Чланске похвале биле су читко написане на њеној комсомолској карти, пробијеној зрном и попрсканој крвљу. „Сада имам и другу“ — казала ми је кроз стидљив и јасан осмех, показујући ми нову партиску чланску карту.

Кировска фабрика била је и остала понос Лењинграда. Као и раније она издаје сопствене штампане новине. Њихов редактор је Алексеј Соловјев, радник фабрике и омиљени песник фабрике. Новине се зову „За радно јунаштво“. Међутим, у Лењинграду више него у ма ком другом месту наше земље — радно јунаштво је стварно војничко јунаштво.

Кировски радници живе и раде на фронту. Живе у својим становима као у заклонима, и то заклонима у које не могу да полажу много наде, а иду на посао као на ратни положај. На по сата пре нашег доласка у фабрику, експлозијама артилериске гранате у-

бијено је шест електричара. Као на фронту тако су и овде кировски радници навикнути на опасност. Они раде, шале се, обављају своје свакодневне послове. Притом на њиховим лицима, као на лицима бораца на фронту, неосетан је склад који долази од скривеног сазнања сталне опасности. То је одважан склад, суров и несташан у исти мах, строжији код старијих људи, а несташнији код млађих.

У радионици за монтирање тенковских мотора, којом управља дивни инжењер Старостенко са неограниченим проналазачким даром, упознали смо се са бригадиром Јевстигњевим.

Ево шта су нам испричали о њему.

Јевстигњев није излазио из радионице више од три дана и три ноћи, радећи на поруџбинама за фронт. Тада је свуда владала глад, снага је почела да га оставља. Другови сви једногласно повикаше:

— Јевстигњеву, требало би да се одмориш мало.

Он се најозбиљније разљутио, одлучно одбио да напусти посао.

— Пошто сам вам ја бригадир, то наређујем ја а не ви, ваше је само да слушате и радите...

Међутим невешти браварски инструменат није слушао његове руке. Догодило се да је ипак морао да напусти посао.

„Како се то десило? — размишљао је он код куће лежећи на постељи. — Тако сам млад момак, и тако нагло да се разболим...”

Увече су дошли код њега другови.

— Ево, погледај, овде пише о теби, — рече најмлађи од бравара који су дошли, и пружи Јевстигњеву новине.

Јевстигњев одману руком, али, чим се затворише врата за младићима, он прочита шта је писало у новинама. У новинама је писало да је бригада Јевстигњева најбоља у фабрици. Тада се обукао и, клатећи се од изнемоглости, отишао у фабрику. Почеше скоро силом да га терају из фабрике.

— Не дозвољавам да ради кад је у болничкој листи, — одлучно изјави управник радионице.

— Друже Старостенко, нећу ни да радим, само малнице да погледам, — плашљиво рече Јевстигњев.

Тако је он долазио целе недеље и „посматрао“. 26-тог дана тога месеца, четири дана пре одређеног времена, завршила је месечни програм његова бригада.

Када бисте мене питали које најизразитије осећање влада кировским радницима, одговорио бих без колебања: „Осећање освете“. Овде је много људи који су своје блиске изгубили на фронту, и још више људи који су изгубили своје блиске и драге због тешкоћа и оскудица коју је блокада наметнула. Кировски радници одлично знају кривца за све немаштине, са фабричког узвишења они могу да га виде голим оком и они се опходе према њему с дубоко усађеном, личном, смртном мржњом и гађењем. Можда изгледа претерано рећи да се човек може радом осветити. А, међутим, стотине и хиљаде кировских радника под тешким условима премашају своју просечну производњу за два, три, четири и пет пута, и не само разумом већ и физички осећају да све то што они стварају, одмах, право из фабрике, иде за уништење побеснелог непријатеља.

Радници Кировске фабрике позвали су нас да одржимо књижевно вече. У приредби су узели учешћа лењинградски песници Николај Тихонов, Александар Прокофјев и ја.

У подруму једне зграде испод бетонираног пода удешена је сала, са позорницом и кулисама. Сала, направљена за свега 700 људи, није могла да прими све слушаоце. Слушаоци су испунили све ходнике; требало је затворити улазна врата, али у току целе вечери на њих су падале гранате, јер баш у то време почело је бомбардовање фабрике из непријатељских топова.

Николај Тихонов читао је своју поему „Киров је с нама“. Киров, вођа и љубимац лењинградских радника, убијен од подле руке народног непријатеља 1 децембра 1934 године, обилази опседнути Лењинград једне хладне, мрачне, гвоздене ноћи.

Вредност ове поеме, која је узвишена сама по себи, удвостручила се, због тога што је њу Николај Тихонов написао те сурове зиме у леденом стану, при димљивој светлости, и зато што ју је он лично читао кировским радницима у подруму једне зграде Кировске фабрике, и то баш за време бомбардовања фабрике. Сви су слушали поему као окамењени. На лицима слушалаца било је нечега оштрог и дирљивог.

У поеми је поглавље у коме Киров пролази поред фабрике која носи његово име.

Разорене куће и вртови.
Зјапе свуд разрушени сводови,
У гвоздене ноћи Лењинграда
Градом својим наш Киров корача.
Борац, лика страшна и правична,
Градом својим лагано корача.
Касни је час, и глухо је, и студ...
Фабрика је, ко тврђава, мрачна.

Ту се никада не прекида рад,
Ту се не зна за одмор и за сан,
Људи су овде брижни много сад,
Само зној са лица им се слива.
Нека пламен гранате црвени
На радионице се разлива.
Ради савесно, као што треба,
Одагнај умор и страх што вреба.
Очас немоћ дочепа ли људе,
Стари тада појави се туде.
Слушај оно што ти чича каже,
Неподмитљива реч му не лаже.

— Чорбе наше нека су водене,
Нека нам је хлеб скупљи од злата,
Чврсти ко челик опстаћемо ми,
Доћ' ће час да умор нама влада.
Гад не успе силом да нас сломи,
Глађу хоће удар да нам зада,
Лењинград да отме од Русије,
Нас, грађане, у ропство да свије.
Никад неће, никад то да буде
На тим светим обалама Неве.
Радени се људи руски неће
Гаду дати — радије умреће.
Фронту нова кујемо оруђа,
Ломимо стегу обруча туђа,
Узалуд фабрику нам сурову
Не зовемо гордо по Кирову.

Док је Тихонов читао ове редове, низ одважна лица кировских радника, мушкараца и жена, почеле су да теку сузе. Тихонов је и сам био узбуђен. После завршеног читања песнику су приређене овације, изазивали су га безброј пута.

Праћени групом омладинаца, прошли смо кроз цео фабрички простор до главног излаза где нас је чекао камион. Било је то средином маја уочи белих ноћи. Било је девет сати увече, а сунце је тек залазило. Гигантске зграде радионица, изривене и разорене, изгледале су још величанственије у вечерњој, руменој светлости. Парчад артилериских граната лежала су по земљи, фабрика је била прекривена њима. Младићи који су нас пратили распитивали су о раду и судбини песника, својих љубимаца. Омладина се шалила и смејала. Из радионица допирао је шум рада, разнолик и величанствен у том вечерњем часу.

На самом улазу у фабрику стоји огроман споменик Кирову. Киров је овде претстављен онако како га је народ, не једном, виђао на трибини. У кожној капи, стајао је на снажним ногама, са руком уздигнутом у

слободном и широком ораторском покрету, са одлучним, пуним поуздања осмехом на снажном, широком, руском лицу. Раширени пешеви његовог капута били су изрешетани зрнима, трагови погодака видели су се по читавом његовом телу. Али је он стајао са уздигнутом руком, позивајући у борбу, са оним пуним поверења и чаробним осмехом снажног, једноставног човека.

Немогућно га је било убити сада, као што није био убијен ни 1 децембра 1934 године. Јер је Киров, као и дело за које се залагао, бесмртан.

„ОКТОБРИНА“

Колико су пута немачки радио и штампа извештавали о његовој погибији, али не, — он живи, дивни старчић. — Ишли смо његовим лествицама као да смо се пели на бедем. Без разлога сам брод назвао старчићем — сетио сам се његове историје, историје линијског брода „Октобарска револуција“. Али он је модернизован. То је потпуно савремени ратни брод, снабдевен најновијим машинеријама и снажном артилеријом. Као да је поново рођен. И зато не само морнари, него и сви Лењинграђани, зову га из милосте „Октобрина“*.

Пењемо се лествицама, и адмирал Москаленко сусреће нас, исто тако мршав, енергичан, црномањаст, ватрених очију и громка гласа као и пре. Ако заиста у свету постоје морски вукови то је контра-адмирал Москаленко несумњиво први међу њима. Његово мршаво, оштро оцртано лице, опаљено је јужним сунцем и прекаљено северним мразевима. Глас му је као испран и ишибан ветровима свих географских ширина до крајње промуклости, а ипак, ако викне, наљућен, чује се по целом броду. У његовом изненадном осмеху који тако приличи његовим седим слепоочницама, у црним очима које би покатакд синуле ватром, у плаховитим покретима, у једва приметном украјин-

* Дете Октобра — тако у СССР називају децу од четири до десет година коју обухвата комунистичка дечија организација.

ском акценту при изговору речи, у спољашњој суровости при опхођењу, у свему томе има нечег необично привлачног и поштеног.

На броду нема те врсте оружја или механизма чије дејство адмирал не би могао показати својим рукама. Морнари му верују неограничено. За њих је он не само правичан, строг, образован заповедник већ и њихов брат-морнар, морнар од детињства, који је почео своју службу од најнижих звања у флоти, и који је пребродио трговачким и војним послом сва мора и океане.

У кабини, уредно спремљеној и у то време удобној у поређењу ма са којим лењинградским станом (када, електрика!), контра-адмирал нам је показивао карту бомбардовања брода из ваздуха за цело време рата. На карти појачаним елипсама, на којима је унутра по оси распоређен брод, показане су зоне падања бомби; места падања бомби означена су кружићима разних боја; све бомбе које су пале једног дана обојене су истом бојом.

Карта је била ишарана кружићима свих боја. Покаткад су бомбе падале једна до друге као да су премазивале брод, али знатна већина бомби падала је на растојању и није могла нанети броду никакве штете. Био је само један погодак који је лађи нанео незнатне повреде.

— Што су тако рђаво гађали? Да вас нису бомбардовали са велике висине?

— Не, само нису једновременно пикирали на нас, — потсмешљиво је рекао контра-адмирал, светлуцајући на сабеседнике својим црним очима — и нису тачно пикирали, јер су их нервирали наши противавионски топови.

— Јесу ли противавионски топови добро гађали?

— Оборили су један авион, — рече Москаленко са осмехом. Истина обалска противавионска артилерија тврди да га је она оборила, то не може никад ни ђаво да разуме.

— После тога, пошто је бомба пала на лађу, јесте ли ишли на оправку?

— Не, сами смо је оправили на путу. Одлика ове команде је у томе што, ма какве повреде да се десе, ниједан брод Балтичке флоте не би се зауставио на доку на оправци. Сви бродови, од подморница до највећих ратних лађа, оправили би се сопственим снагама. Изволите да видите...

Рушење, причињено бомбом кад је ова пала на брод, било је оправљено са професионалном тачношћу и вештином.

— То није ништа! — рекао је контра-адмирал, сијајући очима, и слободним, енергичним гестом сухе, кошчате руке показао. — Добили смо неколико нових типова оружја, и ми смо их монтирали сами, без икакве помоћи инжењера. Изволите, погледајте...

Одвео нас је гомили противавионских митраљеза, поред којих је дежурао морнар Црвене флоте са изразитим монголским лицем.

— Из извесних разлога у вези са тешкоћама превоза преко Ладоге, добили смо растављене делове свих митраљеза без икаквог упутства како их треба сложити и саставити. Знате ли ко их је саставио? Ево баш он — и показао на морнара, који је мирно гледао на нас паметним, умиљатим очима.

— Како сте то саставили?

— Ту се види шта иде с чим — одговорио је морнар.

— Шта сте по народности?

— Узбек.

Док смо ми то разговарали, лево од брода зачуо се карактеристичан звиждук и отприлике двеста метара од брода пала је граната тешке немачке артилерије. На броду све се ускомешало. После неколико минута завладала је мртва тишина, сви су били на својим местима. Немци су гађали са копна, гађали рђаво и гранате су се ређале на далеким растојањима од брода. Много смо желели да видимо дејство

артилерије са брода, али је линијски брод презриво ћутао.

— Зашто им не одговорите? — питали смо ми контра-адмирала.

— Није наш посао да се хрвемо са њима. Сада ће их пресећи наша копнена артилерија и отворити ватру, па ће одмах да заћуте. Ето, то је хохштаплерски: избаце у журби двадесетак граната и — тајац: боје се.

Заиста, није прошло ни десет минута, а паљба престаде. Ниједна граната није пала ближе од отприлике двеста метара даљине.

Лењинград много дугује балтичким морнарима што је издржао бесни притисак Немаца у септембру 1941. За флоту су се у току десет година спремили отпорни кадрови. Славне традиције флоте се предају с једне генерације на другу. Живот на броду спаја људе. Тиме се објашњава што су морнари, иако није било времена за војну обуку на копну, показали чуда од јунаштва и храбрости. У њиховим подвизима било је много наивно-романтичних примеса, и због тога није мали број платио својим животима. Црне матроске блузе и морнарске капе, на којима су се лепршале пантљике са ленгерима Балтичке флоте, јако су се истицале на златној позадини јесењег пејсажа. Морнари су се поносили тиме да непријатељ види, да се против њега боре морнари — Балтијци. Са пожртвованом храброшћу безброј пута су се бацали у борбу на бројно надмоћнијег и боље наоружаног непријатеља, и потискивали га. Није било случаја да Немци издрже битку прса у прса са балтичким морнарима. Чак и у таквим приликама када су успевали да преобуку морнаре у обичну војничку униформу, морнари, кад би били у строју, раскопчавали би шињеле, крагне копорана да би се испод њих виделе пругасте морнарске мајице. Из џепова би изненада провирила морнарска капа са пантљикама да се види да је замењена црвеноармејском пилотком. Сурово

искуство их је уверило да је немогуће тако ратовати. Али ко би могао да нађе у своме срцу речи прекора за оне који су пали, и ко неће скинути са побожним поштовањем капу при сећању на њих?

Доцније су се морнари - Балтијци спојили са одељењем Црвене армије, научили сурову школу савременог ратовања и досада су остали узданица Црвене армије. Морам да кажем да за време док сам био у јединицама Црвене армије у којима се налазе морнари - Балтијци, нисам никада приметио код њих никакву класну неприступачност или потцењивање у односу према црвеноармејцима, став који је био карактеристичан у време пре револуције. Једино што одликује морнаре је то што они продужавају да себе убрајају у морнаре, рачунају свој боравак у армији привременим и задржавају морнарску терминологију. Ма где се они налазили, у шуми, у засеоку, у пољу — они кухињу зову камбузом, трперазарију — кајут-компанијом, собу за умивање, — гаљуном итд. И сви се они дописују са својим бродовима. Црвени морнари ратног брода „Октобарска револуција“ показивали су нам опширну преписку са својим друговима који се боре на сувом. Та писма су необично дирљива израженим осећањима другарства према друговима и привржености према својој лађи.

„ПОТПУКОВНИК Ф. НИКУДА НЕЋЕ ОТИЋИ“

Балтички морнари сачували су Лењинград не само живом снагом, већ и својом моћном далекометном артилеријом која је деловала као тврђавска. Ако је неко био икад на топовској кули савременог брода, он зна да су топови на броду — читава фабрика. Такве фабрике распоређене су овде-онде дуж Лењинградског фронта и туку далеку позадину противника.

Песник Николај Тихонов, писац Всеволод Вишњевски и ја, провели смо незаборавне часове у једној од таквих фабрика која чврсто стоји на своме бетону, саграђеном пре девет месеци.

Морнари-артилерци одавно су обучени у црвеноармејску униформу. Наравно, они и даље сматрају своје присуство овде, на суву, привременим, — али то је и једино чиме се разликују од осталих артилереца: они се осећају као морнари. То њихово осећање подржава командант пука, стари балтички морнар, капетан другог ранга, а сада потпуковник Ф. Да, он је капетан другог ранга, али на копну, он је артилериски потпуковник. Он никако не може да се растави од плавих и златних ширита, морнарског мундира и када га црвеноармејци — морнари виде, они осећају да је све у реду.

За време рата пук је на положају био не једном изложен налетима из ваздуха; стотине бомби и десетине хиљада граната слагале су се на простор овог пука. Али за све време рата пук је изгубио што убијених, што рањених, не више од десет људи. На поло-

жају једне од батерија где смо се налазили, пало је за време рата осам и по хиљада граната. Цео околни простор покривен је њиховим парчадима. Ми смо наишли у несрећан дан, када се за време редовног напада парче гранате зарило испод ребра црвеном морнару Курбатову. Принео је грудима велики поцрнели длан. Крв је шикнула између прстију, и његова летња мајица очас се густо обојила крвљу. Чуо се узвик:

— Носила!

— Сам ћу отићи, — рекао је Курбатов, збуњено погледајући на окврављени длан.

— Седи овде на шињел, забринато су говорили морнари.

— Ништа, сам ћу отићи, — говорио је Курбатов, клатећи се: он није разумевао зашто више не може да иде.

— Боли ли те?

— Боли када удахнем... ипак ћу отићи.

Кад су га већ наместили у носила, он позва потпуковника Ф. и замоли га да се потруди за његов повратак у исти пук, чим се опорави од ране.

— Не заборавите, друже капетане, — говорио је он, прелазећи неприметно и за њега и за друге на поморско звање потпуковника.

— Нећу заборавити.

Курбатов је затворио очи, и њега однеше.

— Реците, ако се прилике тако измене, да наша одбрана буде пробијена и ви будете приморани да се повучете, и никако вам не пође за руком да извучете топове, да ли ћете их уништити? — питали смо потпуковника Ф.

— Да се повучемо? — љутито је узвикнуо. — То нека тамо неки други потпуковници рачунају могућним, а потпуковник Ф., — нагласио је он, ставља на знање, да овде имамо посла са капетаном другог ранга, — а потпуковник Ф. одавде неће никуда отићи.

— Шта намераваате?

— Организоваћемо кружну одбрану и остаћемо, док нас не ослободе.

— А ако не ослободе?

— Зашто о томе говорити — рече потпуковник Ф. и стрпа у уста лулу. — На то сам и своју ћерку упозорио. Овде код мене ради моја ћерка као болничарка. Ја сам је упозорио.

— А шта она?

— Она као и сви, — рече потпуковник Ф.

ЧАМЦИЈЕ

У гостима смо код морнара торпедних брзих чамаца — „чамџија“, како они називају себе. У њиховом држању и манирима, у другарској, једноставној срдачности у опхођењу и скромности, испод које се осећа одважан понос према својој професији, у свему томе има нечега што их сразњује са авијатичарима.

Под условима савременог рата на Балтичком мору рат води такозвана „комарац-флота“, пре свега торпедни лаки чамци и подморнице. Њихово дејство, сједињено са сталном смртном опасношћу, захтева изванредну храброст, издржљивост и огромну вештину у управљању са том техником, која је поверена морнарима торпедних чамаца и подморница.

Главну опасност за торпедне лаке лађе и подморнице претстављају мине. У Балтичком мору води се жестока борба мина. Море је тако начичкано минама, да морнари зову Балтичко море „супа са кнедлама“.

Храброст морнара торпедних чамаца је беспримерна. На питање:

— Како живите?

Чујемо весели одговор:

— Добро живимо. Живећемо све боље.

Капетан-лајтнант Гуманенко је Херој Совјетског Савеза. То је још сасвим млад човек. Пре неколико месеци, када је добио назив Хероја Совјетског Савеза, био је још старији лајтнант. То је висок, снажан, пре-

плануо, стидљив, паметан, плавооки младић са златном косом, љубимац чамџија-црвених морнара.

Своју прву ратну операцију Гуманенко је извео двадесет трећег дана великог Отаџбинског рата. Натоварени војском, тенковима, артилеријом, противнички бродови спремали су се да изврше искрцавање на совјетску обалу. Ноћу 13 јула 1941 године торпедне лађице Гуманенка испловиле су на пучину. У четири сата ујутру појавио се огроман конвој непријатељских ратних бродова са четрдесет осам заставица на катарки.

Осам миноносаца, седам стражарских бродова, пола туцета тешких транспортних бродова, торпедни чамци, покривали су димом небо и кретали се у освету ране јутарње светлости.

Гуманенко је дао знак за напад, торпедне лађице су се развиле за напад и, пенушајући море, ухватиле се у коштац са конвојем. Страховито снажну ватру отвориле су немачке лађе на совјетске торпедне чамце. Зрна су падала у море као град, оно је побелело од пљускања. Правећи завесу од дима чамци су се увукли у густину фашистичке флотиле, усред три линије непријатељске колоне, и избацили своја торпеда. Скоро истовремено зачуле су се неколике експлозије. Уздигли су се стубови од дима. Два велика транспортна брода са војском и миноносац тоинули су пред очима читаве ескадре.

Чамци се никако нису повлачили. Сад је пошао на дно непријатељски шлеп са ратним материјалом. Ватра непријатељске артилерије беснела је око неустрашивих. Чамац на коме се налазио Гуманенко добио је два директна поготка. Моториста је рањен. Мотор је излетео. Сви непријатељски бродови почеше да туку лађицу која је изгубила брзину. Море је унаоколо кључало.

Гуманенко је спокојно издавао заповести, надгледао како се извршује пробој, и одговарао непријатељу митраљеском ватром. Дошле су му у помоћ

друге брзе лађице. Поставиле су завесу од дима, сакриле друга и, бранећи се митраљезима од непријатељских бродова, одвели га у базу.

Није прошло ни три недеље а два торпедна чамца Гуманенка, заједно са два брза чамца лајтнанта Осипова, напале су са невероватно пожртвованом храброшћу пет непријатељских миноносаца. После кратке битке Немци су изгубили три ратна брода.

Али најјача и најкрупнија операција коју је извео Гуманенко на Балтику било је пустошење непријатељске ескадре око острва Езела.

Причајте нам о томе, — замоли смо га.

Гуманенко се збунио.

— Причаћу, причекајте мало — говори он са осмехом, — истину ћу причати. Кад будемо пили чај, причаћу. А ви дотле, причајте о књижевницима.

Било је очевидно да се Гуманенко не прави скроман, једноставно није био припремљен за причање. После неког времена, без икаквог новог потстрека с наше стране, он нам прича целу операцију код острва Езела, прича природно и слободно, без гестова, без осмеха, без икаквог истицања себе.

Ево у чему се састоји подвиг Гуманенка који је био онда старији лајтнант. Гуманенко је командовао одредом торпедних чамаца, у коме су се налазиле четири лађице. 27 септембра 1941 године, острву Езелу приближавали су се немачка крстарица, типа „Келн“, брзи лидер и пет миноносаца. Они су плотунима почели да туку линију наше одбране. Гуманенко се одлучи да продре међу њих и да их потопа.

Да би пришли непријатељским бродовима морали су да пређу извесно растојање. Кретање брзих чамаца било је примећено од противничке авијације која их је за све време њиховог кретања непрестано нападала, пикирајући на њих, бацајући бомбе и засипајући их митраљеском ватром. Окретни чамци вешто су маневрисали и избегавали авионе и хитро се кретали напред.

Немачки бродови сипали су на лађице артилери-ску ватру, али су се оне приближиле толико да су мо-гле да избаце своја торпеда насигурно. Резултат тор-педног напада био је такав да је на морско дно оти-шла немачка крстарица типа „Келн“, два миноносца, а непријатељски лидер био је пробијен.

За време те неједнаке битке био је убијен један наш борац. Од директног поготка непријатељског зрна један се чамац преврнуо и почео да тоне, али су Гу-маненко и лајтнант Ушев под артилериском ватром непријатеља, изложени нападима авиона, пришли о-штећенима и спасли посаду.

— Како живот? — дочекали су их у бази.

— Живети се може, — одговарале су чамџије.

Владимир Поликарпович Гуманенко био је радник у симферполској фабрици. 1933 године добровољно се јавио да служи у морнарици. Његово име међу хе-ројима Совјетског Савеза није можда толико запаже-но као име једног од одважних људи — код нас има много храбрих људи — већ пре свега као новајлија у поморским биткама, који је неустрашиво превазишао сваку предвиђену меру у искоришћавању таквог ору-жја као што је торпедни лаки брзи чамац. Гуманенко је признати мајстор торпедних напада. Доказао је да те брзе лађице могу самостално да воде битку про-тив бројно надмоћнијег противника, да се боре са кратких растојања и да тачно погађају непријатељске бродове.

ПОДМОРНИЦА МАЈАКОВСКОГ

Пажљиви читалац који прати Совјетски информациони биро приметиће да од почетка јесени 1942 године па до данашњих дана често излазе саопштења о потапању непријатељских ратних и транспортних бродова у Балтичком мору. То је дело подморница, дело о коме се довољно не пише, херојско дело, ако се узме у обзир да је Балтичко море „супа са кнедлама“ и да су транспорти противника увек у пратњи ратних бродова.

Усуђујем се да кажем да су команданти наших подморница заједно са командирима торпедних лаких чамаца најобразованији, најнеустрашивији и најискуснији команданти флоте, а црвени морнари подморница — најписменији и најдисциплинованији морнари.

За време боравка у Лењинграду често сам посећивао подморнице и учвршћивао дуге другарске везе са морнарима подморница. У моје најузбудљивије успомене спада и сећање на то како су се подморнице спремале за одлазак из својих база, на оне храбре речи опраштања и дружељубља које су људи исказивали једни другима полазећи у борбу.

Морнару није ништа мрскије него кад је затворен, кад је залив окован мразом, а морнар принуђен да седи без акције. Целе зиме морнари подморница живели су у маштању о одласку у борбу на запад и, ево, то време је дошло. Млади људи, са изразом среће на лицу, неустрашиво и храбро роне да би маневрисали по „супи са кнедлама“.

С писцем Всеволодом Вишњевским, старим балтичким морнаром који је учествовао у четири рата, испратили смо подморницу „Комсомолац“, типа „Штуке“, у борбу.

Необична је историја ове подморнице. У данима када се тек стварала совјетска ратна флота и изграђивали први њени бродови, песник Владимир Мајаковски обратио се комсомолу са предлогом да се из ради подморница од добровољних прилога омладине. Тада су тек почеле да се праве прве подморнице. Средства су сакупљена и подморница је саграђена. Она је била готова, кад Мајковског није више било међу живима.

Њена посада била је састављена од московских комсомолаца.

Били су то голобради младићи када су ступили у подморницу. А тога дана када смо се, писац Всеволод Вишњевски и ја, спустили у подморницу, то су већ били искусни, стари морнари и знаменити ратници. Није их више остало тако много од оног првог регрутовања. Друга голобрада омладина примила је традиције ратног брода саграђеног по предлогу великог Мајаковског. А „стари“ су скоро сви били већ на командним положајима. Дошли смо да се опростимо са њима: подморница се спремала на пут, у борбу на запад.

Наравно то више није била она подморница коју су саградили по предлогу Мајаковског. Она је била модернизована, сви њени механизми били су замењени новијим, савременијим механизмима.

Ништа тако не приморава човека да се поклони пред људским генијем као изглед сличних савремених механизма, који дају човеку власт над непокореним стихијама и приказују се као остварење најфантастичније маште човечанства. И у то време каква снага оданости и љубави према томе најсавршенијем оруђу рата била је потребна, па да би се човек осећао природно у унутрашњости тога механизма, да би

се сродио с њим, да би живео у њему. Природно је носити часовник у џепу, али није природно живети у унутрашњости сатног механизма.

И ништа тако не сведочи о огромној индустриској револуцији која се догодила у нашој земљи за последњих двадесет година као изглед тих најсложенијих и најтананијих машина и апарата, израђених до најситнијих вијуга у фабрикама наше отаџбине. Нехотице, баш на тој подморници, наметало се сећање на извесне „политичаре“ у нашој земљи који су сматрали нецелисходним и немогућим да се у нашој аграрној земљи изгради тешка индустрија, већ су хтели да форсирају само лаку индустрију. То би значило да је требало претворити наше авионе и наше подморнице у галантеријске трговине. Дивно ли бисмо ми изгледали у овом рату!

Није ствар само у томе што смо ми савладали савршену савремену технику. Ствар је у томе што су се у земљи родила поколења људи, која немају ни појма о томе да су њихови дедови, па и оцеви, били робови природе, родила се нова поколења људи писмених, пуних воље, уверених у своју власт над стихијом. Било је пријатно и радосно гледати са каквом су лакоћом деветнаестогодишњи дечаци управљали тананим и сложеним механизмима, онаквим механизмима који су за већину људи мог поколења, још далеког од старости, изгледала остварљивим само у фантазији Жил Верна.

У подморници је владало узбуђење, делатност живахна, весела, каква се увек јави на ратним бродовима где су се људи већ уживели у рат и унапред се наслађују борбом која долази. Ови млади људи су срећни што иду на море, срећни што иду на запад у борбу. Најзад ће заронити у ту „супу са кнедлама“, и давиће Немце! Они су толико веровали у своју звезду, у своју срећу, да је било немогуће не дивити им се. И све нас је захватило дубоко узбуђење кад је настао тренутак опраштања. Никада нећу заборавити оне стиске руку.

Сви совјетски људи воле Москву. Али посада „Комсомолца“, где је већином било Московљана који неколико година нису видели родни град, опходили су се према Москви са страсном синовљом љубављу.

— Када будете у Москви, поздравите Москву! Поклоните се улицама Москве! Предајте наш поздрав Стаљину! Кажите ЦК комсомола, другу Михайлову, да свој дуг испуњавамо! Кажите, нека нас не забораве!

Како су одјекивали ти млади, ватрени, срећни гласови. У мом сећању подиже се тишина над водом, шум таласа и час се појави, час ишчезне у сунчаним одблесцима узано дугачко, челично тело „Штуке“. Она стално плива право на запад, све је мања и мања, већ изгледа као игла. И, ево, нема више ничега на воденој површини.

О првим корацима „Комсомолца“ у море, причају у следећој глави.

БАЛТИЧКА ЦРТИЦА

Спријатељио сам се у Лењинграду са двојицом морнара подморнице, Петром Гришченком и Михаилом Долматовим. Петар Гришченко је командовао подморницом и био награђен у Отаџбинском рату орденом Црвене звезде, Михаило Долматов, његов друг и вршњак, био је некада комесар на његовој подморници, а када смо се упознали, радио је у Полит-управи Флоте.

Много су се они међу собом разликовали, па ипак их је нешто привлачило једног другом. Петар Гришченко је леп, црномањаст морнар са састављеним обрвама, повучен у себе, организатор, усретсређен, човек самосталног мишљења. У суштини он има само једног друга, сродног по души, а то је његов дневник који води, и има још једног доброг друга, а то је Михаил Долматов, широка руска природа, са правим руским држањем, пецкањем и лукавством, што му помаже да се слаже са Гришченком.

Посао је захтевао да се раставе, али је једна од тема наших разговора била и њихова стална жеља да се опет састану у истој подморници.

Омиљени израз Михаила Долматова је — „балтичка цртица“. Тим изразом означава он све задивљујуће, херојско, славно, лепо што се дешава у флоти. „Балтичка цртица“ — то је делатност торпедних чамаца и подморница на мору; „балтичка цртица“ — то је Херој Совјетског Савеза Гуманенко,

то је контра-адмирал Москаленко, то је капетан другог ранга, онај исти потпуковник Симонов. Кад морнар лепо игра, и то је „балтичка цртица“. И чувена самоделатност балтичке црвене морнарице — и то је „балтичка цртица“. Чак и то кад се Петар Гришченко и Михаил Долматов узајамно цепкају, нижући веома увредљиве, духовите, ведре и слане речи и изреке — чак је и то „балтичка цртица“.

И догодило ми се да сам испратио подморницу капетана другог ранга Гришченка на море. Наравно, и Михаил Долматов био је с њим. Догодило се следеће: чим је Долматов сазнао да Гришченкова подморница полази на пут, он је, како се обично каже, пао пред ноге заповеднику и овај му је допустио да пође.

— А „Комсомолац“ какав је, а? — дочекаше ме Гришченко и Долматов свечаним узвицима. — Ето то је „Балтичка цртица“!

— Шта „Комсомолац“?

— Па чим је отишао на море одмах је потопио немачки транспортни брод од дванаест хиљада тона — добијен је радиограм...

— Де, Пећка, погледај, брате, — изненада рече Долматов, попретивши прстом своме другу — погледај, брате!...

— Како да не, — мирно је одговорио Гришченко, не удостојивши друга чак ни погледом.

Било је очевидно да у његовој непокорној, црној глави круже такви планови пред којима је потапање транспортног брода од дванаест хиљада тона — просто дечија забава.

Тако сам их испратио на море. О акцији њихове подморнице прочитао сам ових дана у листу „Известија“. Навешћу у целости ту белешку. Зове се „Пет напада подморнице“.

„Пошто је успешно извршила дуг и тежак задатак, наша се подморница вратила у своју базу. На ратној палуби смо са поносом написали број пет —

то је ратни рачун нашег брода: потопили смо један непријатељски танкер, три транспортна брода и један миноносац.

Први напад извели смо на немачки танкер. Пловио је јако заштићен. Изгледало је да нема могућности да се оствари наша замисао, требало је прибећи брзини. Морало се рачунати само на дрскост и изненађење напада, на спретност и истрајност посаде.

Оба торпеда су тачно погодила танкер, највећи брод у конвоју, од 15 хиљада тона. Непријатељски брод је био потопљен.

У том тренутку напали су нас заштитни бродови. Бацили су око четрдесет бомби на подморницу. Из строја су избачене многе справе. Командир електричног одељења Анисимов, друг Бељаков, Бурђук и други, у тим критичним тренутцима за посаду показали су се као издржљиви и смели морнари. Брзо су отстранили последице кvara и тако су створили могућност да умакнемо непријатељу који нас је гонио.

После седам дана и ноћи срели смо се са три транспортна брода. То се десило ноћу. Слаба и неједнака месечина отежавала је напад, али сам веровао у своје људе и био сам убеђен да ће како треба извршити задатак који им је поверен, и ни сам се преварио. Два транспортна брода, сваки од по осам хиљада тона, били су отпремљени на дно.

Сада је наступила јесен. Балтичка јесен не мази морнаре повољним временом. Магле и буре отежавају пловидбу. Међутим, баш такво време непријатељ сматра најбезопаснијим за остварење својих планова. Због тога смо ми удвостручили и утростручили опрезност. Наши торпеди ни овога пута нису промашили. Одмах паљбу на транспортни брод и опет директни поготци. Нова, пета по броју, победа".

Ова белешка је потписана: командир подморнице, капетан другог ранга П. Гришченко. Уз ову белешку ја бих само додао: то је — балтичка цртица.

ЕПРОН

У целом СССР нема малишана који не би знао ову реч и за кога она не би звучала као најлепша и веома егзотична реч из романа.

Уствари шта може бити романтичније и лепше од вађења бродова са дна мора и океана који су потонули или у олујама или у биткама, покаткад — у далеким временима, обавијеним магличастим бајкама. Зато сваки малишан у СССР зна Фотија Ивановича Крилова, заповедника Епрона, тог чаробњака који извлачи, као у бајци, бродове са морског дна.

О Епрону се не пише за време рата. „Свакако сада им није до Епрона“, тужно мисле малишани у СССР. Они се ипак варају. Епрон живи и ради.

Изложен нападима и из ваздуха и са мора, он и даље извлачи бродове који су потонули у биткама, и још много штошта ради на свима морима Совјетског Савеза.

Фотије Иванович Крилов, контра-адмирал, живео је и сада живи у Лењинграду. Као и многи адмирали наше морнарице, он је почео да служи у морнарици од најнижег морнарског чина. Знатан део времена проводи на својим списима о херојским лађама Епрона. Он има и стан у једном кварту Лењинграда. Једна праната је већ „учврстила“ његов стан, како се то сликовито изражава Фотије Иванович, и у његовом стану нема стакла на прозорима.

Пре но што ће нас одвести својим гњурцима, контра-адмирал, веран обичајима морнарског госто-примства, приређује нам закуску. То је раскошан обед у блокираном Лењинграду: неколико кружића чврсте кобасице, неколико кутија рибљих конзерви и велика боца ракије.

— Ракију сам украо гњурцима. Њима је одређена, али сам је украо нарочито за браћу књижевнике, па нека ми држава суди! — каже Фотије Иванович.

Треба отићи у његов стан и погледати његове фотографије из младости, окачене по зидовима, фотографије његових рођака и другова, да би се разумело колики је пут прешао тај човек од дубоких радних низина до своје садашње свесавезне славе. Фотије Иванович је омањег раста, сувоњава, обријана лица са танким уснама, окретан, иако има реуматизам у ногама, проседи морнар, матроз и контра-адмирал, мајстор и старешина еснафа у исти мах. Говор му је сликовит и пун народног хумора. Простодушан је, разуман, вредан, а покрети његових руку су такви да се види: навикао је да наређује, а у исто време је и мајстор, све може сам да уради.

Ратна делатност Епрона почела је од првог дана рата. Двадесет другог јуна — као што је познато, била је то недеља — у 12 часова Фотије Иванович се спремао да иде на одмор, али преко радија зачуо је говор В. М. Молотова. Чим су ишчезле последње речи говора, разлегло се зврјање телефона, одмах су позвали контра-адмирала да ступи у дејство. На најважнијем утврђеном пролазу за бродове који иду на море догодила се диверзија. Наш транспортни брод који је ишао у Естонију разнесен је минама које су се необјашњиво појавиле у тим водама и потонуо, преградивши пролаз.

Фотије Иванович наредио је једном броду за спасавање да у одређено време изађе на лице места и предузме посао, а сам је на брзом, лаком

чамцу отишао на место где се догодио квар. Пре доласка брода за спасавање требало је отстранити и уловити још другу мину. По карактеру места и по типу мине могло се закључити да су биле убачене са обале. Епронци су направили чудо у темпу рада. Није прошло ни два часа од оног тренутка кад је стигао извештај о диверзији, а пролаз је био слободан.

То је био обичан рад Епрона. Од почетка рата на плећа Епрона пали су најразноврснији послови, каткад под врло замршеним ратним условима. Под непријатељским бомбардовањем Епрон је изграђивао 1941 године пристаниште на Ладози. Његови бродови за спасавање, непрекидно нападани од непријатељске авијације, вршили су службу на првом воденом путу кроз Ладозу, и један од бродова за спасавање пао је херојском смрћу. Командант брода, преузимајући команду на ратној лађи, остао је на њој до последњег минута и са њом заједно отишао на дно.

Изванредну храброст, непоколебљивост, чврстину и натчовечанску физичку издржљивост показали су гђурци Епрона за време зимских радова. Епрон је имао да помаже при изграђивању ледене трасе преко Ладозског језера, да извлачи испод леда тешке терете, топове, тенкове К В, те сухопутне линијске бродове, када би пали под лед. Епрон је ставио себи у задатак да ниједну тону материјала од вредности не уступи језеру, и испуњавао је тај задатак доследно. Људи су радили у леденој води и за време страшних, свирепих мразева, и када је део пута где се радило био изложен бомбардовању из ваздуха. Гђурац, извађен из воде, истог тренутка био би прекривен дебелом леденом кором и није могао макнути ни руком ни ногом. Његово неосетљиво тело стављали су на санке или на камион и возили у оближњи шатор да се раскрави.

Епронцима је пало у део да у дубокој јесени, када су већ почели мразеви а језеро није још било

покривено ледом, изврше једну подводну операцију која мора да изазове усхићење и дивљење. У леде-
ној води морали су гњурци да прођу велико растоја-
ње, притом нису могли да раде у гњурачком оделу
са спољашњим ваздушним притиском, већ су морали
да раде у маскама са кисеоником.

Изгледа ми да на овом свету има ствари које
може поднети само руски човек. Подвиге које је
изводио Епрон под условима лењинградске зиме мо-
гли су да учине само руски гњурци. Они су имали не
једну жртву од бомбардовања, али се поносе тиме
што ни један од њих није назебао. Сећам се са ка-
ким нам је спокојним, паметним потсмешљивим о-
смехом, изазвавши смех свих присутних, одговорио
гњурац на питање — да ли је боловао од назеба.

— Кијавице нема доле, — рекао је он.

ЛЕЊИНГРАДСКИ ФРОНТ У ЛЕТО 1942

У лето 1942 године, за време мог тромесечног боравка у Лењинграду, обишао сам скоро све важније делове Лењинградског фронта, унутар такозваног „обруча“. Тај се фронт одликовао тиме што се у току многих месеци више или мање стабилизирао. Стабилизација је, свакако, била релативна. На свима деловима фронта произлазиле су оштре борбе локалнога значаја, и линија фронта се мењала. Почевши од раног пролећа 1942 године, иницијатива у већини случајева налазила се у нашим рукама, и све промене на линији фронта биле су у нашу корист. Али командно особље Лењинградског фронта одлично је разумевало да се непријатељ није одрекао покушаја да заузме Лењинград и да се увек може очекивати да би могао, ако усретсреди знатније снаге на овом или оном делу, покушати да пробије линију одбране и продре у град или, у сваком случају, да пресече ту линију.

У таквим приликама команданти трупа Лењинградског фронта правилно су себи поставили као најважнији задатак: да савлађују у борцима извесне наеике према рововском животу и да уклањају узроке њихове тромости. И сами командири и борци неуморно су се учили — учили и уче се ратним приликама.

Јединице Лењинградског фронта — то су већином прекаљене јединице. Између њих има доста и таквих које су користиле фински рат 1939—1940 го-

дине. Међу борцима, а нарочито међу командантима, има много њих који су рано прошли кроз школу савременог ратовања и пре свега разумели особености савременог ратовања против немачког фашизма, извукли огромно искуство из таквог рата и ступају сада као борци и командири тог новог типа, који је потребан нашој армији.

Те су трупе на себи искусиле сву тежину изненадног непријатељског напада, оне су отступале, биле опкољене. Оне знају шта су тенкови и авијација, у чему је њихова моћ и како се треба борити с њима. Оне су научиле да дају отпор Немцима, оне су зауставиле Немце пред Лењинградом, натерале их да се укопају у земљу и увиделе да непријатељ не само јури као лавина, праћен моторима, који су роктали на небу и гроктали на земљи, већ да непријатељ може да буде прљав, вашљив и жестоко потучен. Искуство битке у јануару 1943 године, када је била пробијена блокада Лењинграда, показало је борцима Лењинградског фронта да они могу да сломију тачке отпора, утврђене по правилима најмодерније технике и наоружане до крајњих граница митраљезима, аутоматским пушкама и артилеријом, и да могу тући непријатеља тамо где он себе сматра неосвојивим.

Борци и команданти Лењинградског фронта већином су Лењинграђани. Они бране свој родни град. Они су доживели с њим све тешкоће и оскудице. Они су изгубили своје блиске и рођаке, поумирале од глади и хладноће. Осећање љубави према родном граду и осећање оца према непријатељу јављају се као покретачке силе које управљају њиховим акцијама и поступцима. А они борци и команданти, који нису становници Лењинграда, проживели су с њима у заједници сурове дане блокаде и сродили се с Лењинградом и Лењинграђанима. Нигде се толико снажно не осећа јединство између војске и становништва као у Лењинграду. Лењинграђани познају по лику своје омиљене хероје, више пута су их виђали

на фотографијама, на митинзима и скуповима, слушали њихов глас преко радија и лично се са њима сретали.

Становништво Лењинграда гаји бескрајну љубав према авијатичарима. Лењинграђани одлично знају да су баш они, јуначки авијатичари Лењинграда, спасли град од варварског рушења и спасли жене и децу од погибије. Своје омиљене хероје-авијатичаре Лењинграђанин зна не само по имену и лично, он их је толико пута видео у борби над градом при јаркој сунчаној светлости, или по ноћи, испресецаној зрацима рефлектора, већ је видео и њихове победе кад су непријатељски авиони падали на град, и видео херојску смрт неких својих љубимаца. Противавионски борци — то су већ сасвим блиски људи Лењинграду, они живе ту, међу становницима. Лењинграђани сами праве оружје и муницију за свој фронт. И када се водила борба за Јам-Ижору која се завршила заузимањем те насељене тачке од стране наших јединица, радници Ижорске фабрике под артиљериском ватром дали су жртве исто као и борци јединица које су наступале, оправљали тенкове тек што су дошли из борбе и одмах их опет слали у борбу.

УТАМАЊИВАЧИ

Релативна стабилизација Лењинградског фронта учинила је да се развио шире него на другим фронтovima снајперски покрет. Овде су као и на другим фронтovima чувени и познати људи од којих сваки има на списку по неколико стотина убијених непријатеља. Њихова имена чују се дуж читавог фронта. Али у снајперском покрету на Лењинградском фронту налазе се без преувеличавања десетине и десетине хиљада бораца.

То су снајпери не само по оружју, снабдевом осматрачким прибором. То су снајпери који користе све облике оружја, и, међу њима, чак и обичну руску црвенoармејску пушку. Они називају сами себе утамањивачима. И заиста, то су прави народни осветници, испуњени љутом мржњом према непријатељу кога они прате и убијају дању и ноћу као дивљу звер.

Ма којој јединици да припадају, као лутајући страх и трепет, никоме не дају да се смири. Старији наредник Хриплјивиј неустрашан и искусни артилериски извидник и у исто време снајпер-истребилац, причао ми је:

— Дођем једног дана у прву линију у митралески вод, а они спавају. „Што не таманите Немце“. — „Немамо времена, ноћу дежурамо, дању спавамо.“ Разгледао сам место, преседео један дан — ништа. „Видиш ли — кажу — ништа ни теби не полази за руком.“ Идућег дана сам убио тројицу с

тог места. „Добро, — рекоше, — сада иди, кад је тако сада ћемо сами да их таманимо.“ И заиста, почеше да их тамане!

На обали плавог језера, у заклону брда, густо зараслог боровом шумом, сакупили смо групу снајпера-истребилаца да поразговарамо. Најзаслужнији осветници у тој јединици су старшина Суворов и старији наредник Рогулин. Они ретко виђају један другога, али се ипак утркују, и ако један престигне другога, не треба ни најмање сумњати, да ће и онај други дати све од себе да би се изједначио с њим и прстигао га са своје стране. Тако иду они упоредо и тог месеца када смо се срели с њима, обојица су уништили по тридесет и два.

Поручник Горбатенко, одважни извидник, причао нам је о оригиналном двобоју који је водио двадесет четири часа с непријатељским снајпером. Пошто је заузео положај у току ноћи, поручник Горбатенко приметио је у свитање неко шушкање иза жбунџа, на крају непријатељског шанца. Када је утврдио отприлике да се иза жбуна налази човек, Горбатенко је окинуо. После неколико минута из непријатељског рова уздигла се војничка лопата и заклатила се с једне стране на другу. Противник је сигнализирао да није убијен. Горбатенко се притајио и доста дуго чекао, да се противник појави. Али ништа се није кретало у шанцу. Горбатенко, камуфлиран, пробао је да извири, како би пажљивије осмотрио, али тог тренутка разлегао се пуцањ из непријатељског шанца и зрно је пролетело изнад ува и сагорело поручнику косу. Горбатенко се загњурио у ров, уздигао своју лопатицу и заклатио је с једне стране на другу, показујући да није убијен.

Тако, мењајући положаје и пратећи један другог, водили су двобој. Протекло је много часова и сваки пут давали су сигнал један другом да је хитац противника промашио.

Ипак је Горбатенко убио непријатеља. Горбатенко га је обмануо. После једног непријатељског хитца није дао сигнал лопатом, и притајио се као да је убијен. После неког времена противник је решио да се увери у то и почео је да извирује, али Горбатенко није давао знаке живота. Како је и рачунао, после извесног времена, непријатељ је изгубио сваку опрезност и издигао се толико да га је Горбатенко убио на лицу места.

КАЋА БРАУДЕ

Средином јуна отпутовали смо на један део фронта, у пук мајора Мустафина. Он тек што се вратио из предње линије, чизме су му биле све прашњаве. Стајали смо поред његове земунице, и ја сам га посматрао. На његовом оделу лежао је пре печат рада него рата. У њему није било ничег извештаченог. Лице црномањасто, татарско, са кратко потсеченим црним брковима, лице скромно и паметно, покрети природни, спокојни и сигурни. У руци је држао штап отсечен у шуми и оструган. Очевидно да му је штап био потребан не зато да би подражавао Суворова већ да би, док иде по шуми, кидао главице цвећа, што много помаже размишљању.

Позвао нас је у земуницу. Узео је одмах четку и изашао да очисти чизме. То ми се необично допало у односу на све што сам видео.

Земуница мајора Мустафина много је личила на њега самог. У њој је било чисто, али није било оног нарочитог „шика“ и блеска, сличног одељењима са тапетима од фурнира, како је то у „бољим кућама“, или са вештачким цвећем од хартије или роговима и трофејним оружјем на зидовима, нити је било каквих других украса командирске земунице, толико распрострањених. Код њега је све било у простом, обичном реду и све је говорило да је за домаћина земунице рат пре свега само један од разних облика рада. Намештај његове земунице био је намештај ратног рудбеника.

Знали смо да је мајор Мустафин завршио војну академију, учествовао у финском рату и у садашњем од самога почетка. Командовао је пуком на томе делу Лењинградског фронта, који се према карактеру места сматрао као најподеснији за непријатељски продор. И по непрестаном говору пушака и митраљеза који је овде допирао из предњих линија у сањивом часу тога летњег дана, могло се закључити да је овде увек било вруће.

На наша питања одговарао је сигурно и кратко. У његовом пуку био је знатан део бораца и командира који су започели своју војну каријеру од самог почетка рата. Био је један део командира који су учествовали још у финском рату. Али већи део јединице допуњен је новима који су већином били Татари и Маријци.

— Причајте нам о неким најзнатнијим борцима-херојима ваше јединице.

— Хероја има код нас, али таквих каквих има свуда, и не већих него што их има у свакој јединици.

— Па ипак.

Мајор Мустафин казао је неколико имена и кратко окарактерисао њихова дела.

— А још? — питали смо.

— Имамо још и митраљескињу са врло занимљивом судбином — послушно и невесело почео је он, као да је више пута причао о томе и све му је већ прилично досадило, али је увидео да мора још једном да прича, кад већ људи тако хоће. — Радила је у болници у Лењинграду, радила је добровољно, а не као мобилисана. Добила је вест да јој је муж погинуо на фронту. Почела је да учи да рукује митраљезом, не напуштајући посао у болници, и када је увидела да савршено управља митраљезом, молила је за дозволу да буде митраљезац на фронту. Као жени дуго јој нису допуштали, али је најзад успела и сада је најбољи митраљезац у нашем пуку, како у руковању оружјем тако и по прецизности у га-

ђању и по храбрости. Била је већ и рањена, али је одбила да иде из чете и, ево, и сада се бори на том делу фронта одакле допире паљба.

— Како се зове?

— Презива се Брауде, а име некако Китки, Кет, а борци је једноставно зову Каћа.

— Може ли се видети?

— Може се видети, али дозвати је овде немогуће је, а ви... — он заћута.

— Свакако радо ћемо отићи до ње.

— То може — рекао је он без икаквог израза на спокојном, паметном, црномањастом лицу. — Само, ја бих хтео да вам најпре покажем курсеве, који су код нас у сваком батаљону, — тамо обучавамо најчвршће, најдисциплинованије и најискусније борце од којих желимо да изградимо младе команданте.

Било је време ручку и из кухиње једнога батаљона четни кувари и њихови помоћници узимали су у ведрa супу и кашу да их однесу борцима у предњим ле-нијама. Супа је била масна и густа, а каша од проса — борци је зову „плавуша“ и мање је воле од хељдине каше коју супротно зову „смеђа“ или чешће „наш убојни војник“ или „кадровац“, а плавуше им је доста. Сетих се, када смо долазили из позадине у пук мајора Мустафина, да смо у задњем његовом ешалону видели купатило. Борци, са развијеним мишицама, са белим и ружичастим телима и препланулим лицима, вратовима и рукама, искочише из земунце-купатила и, пошто су се очигледно добро напарили, један другога удараху свежим брезовим гранчицама и весело брбљаху.

Допадало ми се што (ни борци ни командири нису у односу на мајора Мустафина показивали претаране знаке поштовања, али није било ни разузданости у њиховом односу према команданту. И опет је у свему томе било нечега сличног са односом радника и мајстора према старешини еснафа, у чије знање они верују и баш због тога га и поштују и

потчињавају му се, а не зато што он може да се раздере на њих и да управља њиховом судбином.

Терен по коме је распоређен тај батаљон био је шумовит, батаљон се налазио у другом ешалону. Учење бораца-курсиста било је прекинуто и почели смо да разговарамо са њима. Међу борцима било је доста Татара који су рђаво знали руски језик, мајор Мустафин, и сам Татарин, преводио је питања бораца и наше одговоре.

Међу Русима-борцима постављао је нарочито много питања млади човек са црним и продирућим очима као два јеленка. Он је изашао из гомиле и као да је пуцао, питао је.

— Која је држава у Јужној Америци одбила да објави рат Немачкој?

— Којим изворима нафте може да располаже Хитлер?

— Како је стање у Ирану?

Сва његова питања била су међународног карактера. Каткад није му све било јасно у нашим одговорима и тада је поново питао, а неки одговори, очигледно, нису га задовољавали, али је сматрао да прилика није доста повољна за препирку.

— Ко је то? — упитам ја командира батаљона, када смо напустили курсисте.

— То је борац-комсомолац из колхоза Калињинске области, спрема се за агитатора.

— Где учи то?

— Учи овде, од свих и свакога: све пита, чита новине, књиге и сјајан је борац. Тај младић ће далеко дотерати.

— Сад је ваљда већ време да се види Каћа Брауде — казали смо ми.

— То ћемо успети — одговорио је Мустафин, — треба најпре ручати.

И опет смо се нашли у земуници Мустафина. То што ја хоћу да изнесем сада из прича Мустафина није било изражено у облику једног повезаног

причања већ је резултат многих наших питања и његових одговора. Ево на шта се свODE запажања мајора Мустафина о рату.

— Наши борци су сјајни, па и они који су недавно дошли одлични су. Ми на Лењинградском фронту имамо за одређено време да их много научимо. Али чему их је тешко научити сада? Реалном претстављању о дејству масовне технике у савременом рату. Налази се борац у предњим линијама положаја и види предње линије противника. Он пуца, и противник пуца. Понекада га узнемиравају мине или гранате, некада један, два или три авиона баце бомбе или мања одељења противника на челу са три или пет тенкова, после солидне артилериске припреме, покушају да га избаце из положаја. Некада он сам учествује у наступајућој операцији, преживи све што се доживљује у нападима, улеће у шанац под ватром, долази у положај да треба бајонет да ступи у дејство. Он је већ видео много мртвих и рањених, и сам је убијао, и после тога чини му се да је све видео и све разумео. Ако га запиташ: „А ако баш овде на твом сектору противник покуша да изврши продор, шта ћеш чинити“? — „Нема шта ту да се мисли. Они, значи, полазе против нас, а ми ћемо их, значи, тући.“ Њему је претешко да замисли да се може догодити да се баш на његовом сектору сручи сва моћ артилериске ватре, да читаве авионске групе сруче на њега стотине хиљаде бомби и да груну десетине и стотине тенкова. Овде многи од бораца чине чуда од херојства, али многи губе присуство духа, а неки покушавају да нађу спас у бекству, а под оваквим приликама то је сигурна смрт. А многи наши млађи командири, као и они борци који већ имају искуство рата са свом снагом његове технике, уместо да око себе сједине све своје људе и да им командују, сами замењују све остале и гину првога минута... Ми имамо много индивидуалног хероизма, али херојства мало, јер херој не увиђа да је његов задатак пре свега да

окупи око себе остале, да им систематски, израније, из дана у дан, свима преда своје искуство и да им у тренутку опасности командује, а не да се бори за све њих. Треба научити команданте и најбоље борце да су они руководиоци, учитељи и, ако затреба, чак и деспоти у односу на све остале. Један ме је од вас питао: зашто на наше курсеве зовемо већ искусне, ратне борце који иначе већ много знају, а не новајлије? Зато што васпитавамо те искусне борце који већ знају савремени рат, да командују савременим ратом. А новајлије треба спремити за рат помоћу тог кадра. Питали сте ме о херојима. Мени се чини да се значај чете, њено право место међу осталима, одређује не само количином појединаца-хероја и подвизима које су они извршили. Оно се одређује реалним ратним делима која је извршила чета као целина, као и целим...

— Ипак нам покажите Каћу Брауде — казали смо, смејући се.

— Каћу Брауде? — мајор Мустафин се осмехну. — Сада, молим, већ је касно, нећемо успети да стигнемо тамо.

То је била очигледна неправда и то се огледало на нашим лицима.

— Извините ме — збунивши се рекао је мајор — али, молим, ви не можете отићи до Каће Брауде. Да би се дошло до ње, треба проћи брисани простор, доста мочваран. Не бисмо могли стићи тамо пешке, често га плави вода и кроз тај простор прелећу зрна. Ми само по службеној дужности идемо, а ви сте људи заменити. Још вам се, не дај боже, може нешто десити, и за вас је штета, а ја бих одговарао за вас.

Морам признати, незгодно је било слушати ова логична разлагања здравим људима, од којих је најмлађем било 40 година и који су били учесници у два, а неки чак и у четири рата. И незгодно је било због сазнања да се у то време тамо негде бори Каћа Брауде.

— Ех, да се оде могућно је, само нама је забрањено — рекли смо мрачно.

— Ма шта има, она је само војник, — просто је казао Мустафин.

Увече, вративши се од Мустафина у своје земунице, много смо мислили и говорили о Каћи Брауде. Каква ли је? Како изгледа? Шта сад ради? Какво ли је њу осећање покренуло кад је пошла на фронт? Да ли је то било осећање освете за мужа, мисли ли она стално на њега, или је ушла у ток рата, а то осећање било је потиснуто у други ред? Свакако, свима је било јасно да то није обична жена. И опет смо зажалили што нисмо видели Каћу Брауде.

Потом је један од нас казао:

— Зато смо видели нешто још занимљивије.

— Шта?

— Видели смо мајора Мустафина. Он се прославио тиме што је као командант батаљона на једном од најутврђенијих делова фронта од стране противника, форсирао реку, дубоко продро у његову одбрану и знао да се утврди, иако је и сам био тешко рањен у главу.

Сада када је од тог разговора прошло доста времена, опет хоћу да кажем неколико речи о мајору Мустафину.

Код нас има врло много хероја који су учинили и чине подвиге који се нису десили у историји. Необичност тих подвига оправдано очарава нашу машту. Ништа, на пример, није чудновато у томе што нам се од свега што смо видели и чули код мајора Мустафина више од свега урезала историја Каће Брауде. Таквих као што је она, дивних, храбрих жена и девојака има много у нашој земљи, и увек ће очаравати нашу машту. Међу таквим херојима наша војска, за све што је најбоље постигла и што ће постићи, обавезна је у првом реду људима, сличним Мустафину, људима, чији карактер или тип васпитава наша армија, који почињу од обичног војника а завршавају

са највишим војним положајима. На таквима, код којих нема никакве позе, простим, скромним људима, — људима чврсте воље, који знају шта хоће, умеју да васпитавају друге људе, не само људе него и вође људи, на њима стоји наша Црвена армија, њиховом снагом она ће победити.

БРАНИОЦИ ПОЛУОСТРВА ХАНКО

Слугеранска војска — тако зову наши војници финску армију. Одлика слуге је у томе што се он нарочито стара, удварајући се, да понавља одвратне особине свог господара. Наши војници с правом гледају на Финце као на окупаторске изроде исто као што гледају на њихове газде Немце, и нештедимице их тамане као и окупаторе, ако се не предају.

Сада више нису то они Финци какви су били у почетку рата. Сада су бескрвни; увенуло је њихово удварачко одушевљење. Закопали су се у земљу и покушавају да преседе у нади на „боље дане“. Предње линије, наша и финска, веома су близу једна другој. На неким местима дели их не више од седамдесет—осамдесет метара. Прича се, да су се једном наши војници за везу посвађали у рову због жице: један је тражио жицу у зајам, а други није давао. Одједном из непријатељског рова зачу се глас:

— Русу, дај ми парче хлеба, а ја ћу ти дати жицу!..

Наши одважни извидници често ускачу у финске ровове да уништавају противника прса у прса. Ипак то је „најмирнији“ део Лењинградског фронта: тамо су дивне борове шуме, старе залутале стене на ораници, језера плава као северно небо и јаки мирис четинара. Сатима се може гледати на распоред Финаца, а да се не види ни један Финац. Они се плаше наших осветника-утамањивача.

Идемо по свеже узораном пољу, око нас праште противавионски топови, високо на небу шкрипе непри-

јатељски авиони и експлозије граната праскају око њих као црне муње. Тамо даље на граници шуме и неба је пожар. Наранцасти дим лагано се уздиже у небо густ као тесто. Плотун топова потмуло као далеки гром пролама се хоризонтом.

Под заштитом ватре наших митраљеза и аутоматских пушака батаљон се спрема за јуриш. Борци пузе, трче, савијају се к земљи, зној цури низ препланула лица. Групе се појављују час овде, час онде, они форсирају реку, чизме бораца су пуне воде. То је последња, страшна, полазна међа, иза које је празнина, предео пун ватре и — противник. Громко „ура“ потреса ваздух. Напред, не достижући наше борце, шклоцајући, лежи ред минобацача.

Жене које раде ту, у пољу, не осврћући се иду на њиве и беласају се њихове дивне руке. На лицима жена је спокојан, суров, храбар израз. Жене знају да непријатељски авиони неће овде бацити бомбе. Грабљивице лете на Лењинград. Многе се од њих неће вратити. А овде у пољу је играње, вежбање наших јединица за продор у биткама. Наступају и бране се наши, минобацачи туку не борце већ мете.

Одељења која се налазе у одбрани показују упорност и дивно рукују својим ватреним оружјем. Помоћници, клатећи се по поораном пољу, носе мете погођене парчадима мина.

Видим чврсту фигуру командира чете на снажним ногама, његово округло лице са лукавим, жмиркајућим очима, лице паметно, одлучно, са јасно израженом цртом хумора. То је лице старог украјинског војника, који је прошао „кроз сито и решето“ и не верује на реч. И он сам говори мало, а имао би он о чему да прича.

Генерал-мајор Симоњак — командант јединице, прославио је своје име у вишемесечној одбрани полуострва Ханко. Месецима већ немачко-финска војска покушавала је да сломије отпор наше одбране, изгубили су много људства и материјала, а нису напре-

довали ни за један цол. Једном је непријатељ бацио из авиона летак са предлогом да се предају. Летак је био од финске команде.

Са колико је весеља писан одговор! Писало се колективно. Одговор је у извесном погледу личио на писмо Запорожаца турском султану. Слугеранска приврженост Финаца према Немцима била је разјашњена прегледним и добро запареним изразима. Читао сам то писмо. Оно је снажно и са талентом написано. У његовом састављању највише је учествовао борац Дудин, родом из Иванова, млади песник, кога познају ивановски ткачи.

За време одбране борци и командири добро су упознали једни друге. Везивало их је снажно ратно дружељубље. Када се виша команда одлучила да се напусти полуострво, немачко-финска војска у току 24 часа није се решавала да јуриша, иако тамо никог није више било.

Генерал-мајор Симоњак — командир за време грађанског рата, добио је за време мира високо војно образовање. У финској кампањи 1939—1940 стекао је прво искуство савременог ратовања и ваљано издржао искушења садашњег ратовања са германским фашизмом, као заштитник Ханкоа.

У његовом начину говора, мишљења и делања сачувала се разумна права линија и војничка сировост, у њему има животног ритма и брзине, и све то веома импонује обичном борцу. Истовремено то је образовани и културни ратник без икакве позе, који уме да извлачи за себе поуке из нових искустава и уме да научи друге.

Учење, чији смо били сведоци, ставило је себи у задатак да научи борце и командире решавању проблема офанзиве.

— Не могу само они да наступају, доћи ће време када ћемо ми почети офанзиву, — жмиркајући и гледајући ме лукаво и весело, веома озбиљно говорио

је генерал-мајор. И као да још једном расветљава то питање са свих страна, понављао је са осмехом: — Кад дође да и ми идемо напред?...

Генерал Симоњак није онда знао да је његовој јединици суђено, да баш на њу падне част и слава да буде предводница у пробијању опсаде Лењинграда.

„ПОСАО МИЛОСРЂА“

Последњих дана пред одлазак из Лењинграда живео сам у хотелу „Асторија“. Преко зиме у њој је била смештена болница, а сада је била већ испражњена.

По собама је још одисало лекаријама, али прилике су у хотелу биле исте као и пре рата. Исти намештај, ћилими, слике по зидовима. Било је све чисто, пријатно, светло. Било је електричног осветљења, четири лампе — на таваници, на писаћем столу, поред кревета, у купатилу. Водовод је радио и канализација. Само за топлу воду морало се ићи у кухињу или у подрум.

Једном неко закуца на врата, и уђе млади човек у униформи војног лекара.

— Не познајете ме?

— Не познајем.

— Сећате ли се Авра. Суморно јутро, совјетски брод се примиче пристаништу...

Тада се сетих лета 1937 године. У Паризу је био међународни конгрес књижевника за одбрану културе. Познато је било да ће московски Художествени театар да гостује, па смо отишли у Авр да дочекамо земљаке. Пошто смо се ослободили свих формалности, провели смо неколико часова на броду међу нашим морнарима и уметницима, а за нама као гостолубиви домаћин и земљак ишао је млади, веома широкогрудни и врло стидљиви бродски лекар Фјодор Фјодорович Грачов.

— Каква судбина, ево, када и где да се сретнемо! — ускликнух ја.

— Да, Авр, гостовање Художественог театра у Паризу!... Да ли је то све заиста било? — насмеја се Грачов. — Художествени театар је у сваком случају био и сада је, а Париз... — видесте ли шта се с њим деси!... — он затресе главом.

— Зашто сте у униформи армејца а не морнара?

— Нисам више морнар. Био сам обичан совјетски лекар на броду. То је цивилна поморска флота. Када је почела да се формира лењинградска одбрана пошао сам добровољно као прост војник. У току борбе показало се да су лекари преко потребни. Истина ја сам за целокупно лекарство, а тамо су потребни хирурзи. Пошто су потребни хирурзи, постао сам хирург. И сада радим као хирург у једној војној болници... Немојте се чудити. У Лењинграду се не треба ничему чудити. Сетите се познатог лењинградског гинеколога професора Јегунова. Сада је он директор највеће војне болнице. И ништа — људи су научили да оперишу одлично.

— Ма шта кажете, је ли тешко резати без искуства?

— Свакако тешко, али још је страшније не резати кад знаш да је човеку живот угрожен: жао ти је човека, па прикупиш храброст. Мој брат, стари кадровски ратник, стално ме је грдио као да сам човек неформираног карактера, а сада ми с поштовањем стеже руку. За време глади и зиме ми смо подигли на ноге много цивилног становништва. Војне болнице Лењинграда дале су становништву града седамнаест хиљада кревета. Схватате ли значај тога?

Да, схватао сам шта то значи. У најчувенијим европском хотелу за време зиме била је такође болница, обична болница у којој су радили обични прости људи. Због сурове зиме та болница је ушла у ред оних које су биле лишене огрева и електричне струје. То је убрзо изазвало квар водовода и канализације.

У раскошним собама морале су се поставити гвоздене пећи, а на паркетном поду сећи дрва када их је било, а кад их није било сећи намештај место дрва. Због рањеника није се могла хладноћа издржати. Сви умиваоници и каде били су затрпани блатом и отпатцима, све је ту било залеђено. Медицински персонал падао је с ногу од глади, хладноће и напорног посла. Али до пролећа хиљадама рањеника било је подигнуто на ноге. У пролеће болница је била затворена да би се зграда довела у ред. Али како да се то учини, ако нема као и раније ни воде, ни светлости, ни огрева? Предали су тај посао војном лекару Додзину који је у својству лекара медсанбата радио за време финске кампање и у почетку садашњег рата, а те сурове зиме умео је да организује у Лењинграду примерну војну болницу.

Додзин је дошао у нову зграду са целокупним својим персоналом. И сви су, почевши од болесничких чувара, болничара, па до главног лекара, завршујући са начелником болнице Додзином, почели сопственим рукама да чисте зграду од отпадака. Презревши сваку гадљивост вадили су отпатке ведрима, кофама и одвозили их колицама. Из те огромне зграде извезено је око триста товара блата и ђубрета.

После тога са истим снагама почели су да перу, чисте, оправљају и боје подове, таванице и зидове. Коначно сви дрводељски послови, столарски, малтерисање, малање, били су обављени рукама болничара, сестара и лекара. Они су сами откривали, проверавали и осећали нове способности на послу прављења фигура од глине, бојења.

Када сам наишао у ту болницу, некадашњи европски хотел, по завршетку свих тих радова, све је било светло, дивно, блиставо од свеже обојених зидова и подова зграде.

Додзин, омањи човек са великим, црним, лепим очима, са црним бакенбардима што чини да личи на официра из Отаџбинског рата 1812, није први пут

очигледно доказивао резултате свог посла. Било је потребно сваки пут под његовим погледом заустављати се пред оним што је ту било, мислио је ако људи не виде све то, неће моћи да разумеју како су много они урадили. Стално нас је водио из собе у собу, стално је објашњавао и стално питао:

— А како је овде? А ово како је?

Пало ми је у очи да има извесне неједнакости у квалитету бојења: неке су болесничке собе биле обојене са професионалном уредношћу и до танчина, а неке грубо.

Додзин се насмејао:

— То је једноставно: нека болесничка одељења бојиле су жене, а друга људи. Жене су урадиле пердантније и изабрале нежније боје — плаву или ружичасту. А наш ти братац размешао у ведру неку гадост и размазао цео зид. Сећате ли се како Гогољ каже: „По небу тамноплавом, циновском четком бежу набацани праменови ружичастог злата“... Морате ипак признати да је ово бонбона, а не болница! — не издржа он, него рече.

На појединим деловима фронта видео сам како наши војни лекари у пољским болницама или земунима врше најсложеније операције. Не могу заборавити једног лекара који је, тек што је отстранио бубрег изрешетан парчетом гранате, видећи нас, дохватио тај страшни бубрег из ведре и буквално се размахао њиме пред нашим очима. Старац се поносио тим бубрегом исто онако као што се болничка инструкторка Макајевскаја поносила својом комсомолском чланском картом пробијеном зрном. То је био велики посао на спасавању живота људи. Мој познаник Фјодор Фјодорович Грачов био је у праву: све се то чинило из љубави према човеку.

Некада се посао медицинског персонала за време рата звао „рад милосрђа“. Сада је тај назив таквог

посла изашао из моде. Али када се у мојој свести појави оно самопожртвовање, љубав, страст и душевна храброст, коју уносе у тај рад на спавању људи рањених у борби и настрадалих од оскудице изазване блокадом, херојски болничари, сестре, фелчери, лекари Лењинграда, пожелим да се врате ове речи са њиховим ранијим, благородним значењем.

ЈУНИ-ЈУЛИ

Са последњег путовања на фронт вратио сам се крајем јуна и — нисам познао Лењинград.

На његовим улицама и сада су се могла срести измучена лица и овде-онде падао је у очи, скромно се скупишви у страну, мртвачки сандук или мртво тело завијено у бело платно на ручним колицима са два точка. Али лењинградска улица у јуну и јулу била је улица јако обасјана сунцем, пуна преплануле омладине, укусно одевених жена и дечјих узвика.

У парковима и скверовима дрвеће се беше потпуно разлистало, и ујутру се ширио јак мирис топола. Сви вртови, скверови, пуста места, дворишта, били су претворени у баште, и зеленило је бујно ницало. Свуда где би се само појавила дивља трава, ивицом улица, у вртовима и по гробљима могла су се видети сагнута леђа жена како плеве коров. Пролазећи преко Марсовог поља обрађеног у повртњак, видео сам да су доње гране липа обрезане колико може да достигне рука.

Најбоље су се могли упознати Лењинграђани по томе како су одржавали скверозе и паркове целом дужином проспекта 25 Октобар. Пре рата то нису били повртњаци већ раскошне цветне леје. И на раскрсницама улица већ се могло купити цвеће из лењинградских стаклених башти. Зеленило које се бујно расплело и раширило на сунцу, вода Неве која је светлукала у даљини, фонтанка Мојка, канали, та необична складност воде и зеленила, јачином својих боја

као да је потискивала све трагове разривеног града. Град је био диван. Увече са околних ораница и башта враћале су се групе жена и дечака пешице и трамвајима, са намирницама зелениша и огромним букетима пољског цвећа.

Над Лењинградом су се шириле беле ноћи. Сати-ма се могло стајати на Тројицком мосту када је у белој ноћи излазио месец изнад Летњег парка а доле, у Неви, непокретни и давни, уздизали се у љубичастој магли високи стубови, огромна Берза фондова, Зимски дворца, зграда Адмиралитета.

Прозори лењинградских станова били су отворени и дању и ноћу. Звуци музике са радија или грамофона продирали су на улицу. Шетајући се тихим осеченим улицицама, могао си да чујеш из тамне дубине отвореног прозора како танани прсти девојке брижљиво изводе на клавиру вежбе, а понекад је кроз прозор допирао строги глас наставнице. Пријатно је било, ићи ноћу, дуж Невског кеја, гледати између крила Казанске саборне цркве огромну сребрну рибу аеростата ваздушног балона која се лагано њихала на троструким конопцима спремна да се вине у небо.

Уосталом мало је било ваздушних узбуна у тим летњим месецима. Лењинградски авијатичари су добро чували родни град, ваздушне битке су се водиле далеко од града. Понекада би појединачни авиони продирали до предграђа и бацали бомбе или торпеда. Артилериско бомбардовање било је не више лоповско већ гангстерско. Одједном, усред јасног сунчаног дана или у дивној белој ноћи, почне да се разлеже грмљавина далеке топовске паљбе и граната звиждући пролети изнад града и експлодира негде поред канала Грибоједова или на Урицком тргу. Још овде, још онде, а затим розбојник побегне. Он зна да је лењинградска артилерија већ ошинула његове положаје, и ако не умукне и не промени положај, биће крај гегстеру.

На лепим улицама Лењинграда већ се ретко могу срести објаве за размену ствари за животне намирнице.

По читавом граду били су излепљени огласи о концертима, књижевним вечерима, курсевима. У Филхармонији се давала опера „Кармен“ са Велцером у главној улози. У Александринки, где се давала музичка комедија, стално се тискала младеж, купујући карте за недељу дана унапред, а увече су поворке дечака, младића и девојака дежурале око излаза уметника, очекујући да се појаве њихови љубимци. Улазнице за позоришне претставе и концерте веома је тешко било добити, чак су их мењали за хлеб.

Као и раније читава гомила света стајала је око свеже истакнутих новина и опет се могло чути: „Де да видимо шта пише друг Андрејенко“. Али на зеленој трази стадиона, који носи име Лењина, чије су дрвене трибине и ограде биле искоришћене за време зиме за огрев, већ су се вежбали фудбалери. Девојке и младићи трчали су у дресовима и мајицама по зеленом кругу.

Једне недеље на Лесном пољу биле су окупљене на женску спортску приредбу стотине колективки и десетине хиљада жена и девојака. Чим је изашло сунце на свим путевима за Лесно одлазили су трамваји препуни женске омладине. Неке су јуриле на велосипедима, а неке су ишле пешке. Шумице, раскошно олистале, ориле су се песмом. Изгледало је као да нигде на свету не постоји ни рат ни блокада. По широким алејама и на сунчаним отсјајима у разнобојним спортским костимима својих организација, са мерама на блузама и мајицама, журиле су лењинградске девојке, којима је претстојало да још и оне ратују и да буду мајке новог племенитог и срећног поколења.

БЕСМРТНИ ЛЕЊИНГРАД

Лењинград се одржао под блокадом не само што су људи, васпитавани две и по деценије постојећом совјетском влашћу, већ и зато што су виши од својих непријатеља за онолико за колико је човек виши од дивље животиње. Лењинград се одржао зато што је као и сва наша земља виши од својих непријатеља по типу свог економског система и управљања.

Ниједан град ма које друге земље, чак ни најнапреднији, не би издржао, да је дошао у положај не само сличан лењинградском него чак под условима четири пута бољим, што значи још увек страховито тешким.

Лењинград је издржао поред осталог зато што је био и остао самосвојан град — комуна. Оног истог дана кад је град био опкољен, сва материјална блага којима су располагале грађанске установе, војне установе, морнаричке установе, била су уједињена у један котао. Она су се распоређивала из заједничког центра, према ратним потребама. Не, није било ниједне земље на свету где би се могла спровести таква централизација. То није пошло за руком Париској Комуни да изведе докраја када се такође налазила у опсади. Од Париске Комуне Лењинград се разликује не само вишим обликом државне управе већ углавном тиме што његове водеће кругове, управљаче, не растрже борба различитих група и партија, која је под условом Париске Комуне била израз социјалне борбе у самом народу. Руководство Лењинграда, политич-

ко, државно и војно, је компактно, монолитно руководство, саставни део руководства целе наше земље у Отаџбинском рату. И цело становништво прада окупљено око свог руководства било је хиљадама нити везано с њим, кроз његове најбоље претставнике из свих реона.

Дешавало ми се да сам се често појављивао на реонским састанцима активиста Лењинграда, Московском, Ђерџинском, Кировском, — међу радницима и интелигенцијом, међу војницима и морнарима. Са многима и многима од тих људи скраћивао сам бесане ноћи у најискренијим разговорима о читавом нашем животу и борби. И могу да кажем да највеће и најлепше што је Лењинград исковао у току ових месеци борбе и страдања јесу баш ти напредни људи града из редова радника, службеника, интелигенције.

Они су те десетине и стотине хиљаде оних који су издржали тежину одбране Лењинграда, учврстили га и зауставили непријатеља пред зидовима родног града.

То су они, за време ужасних дана страшне глади и мраза, уносили ватрене речи истине и борбе у срца Лењинграђана, и град се повиновао њиховим речима, стегао зубе и напрезао последњу снагу, истрајао и борио се.

То су они ишли напред кроз међаву и смрт кад су градили пут преко Ладоског језера. И они су подигли стотине хиљада становника Лењинграда који су падали од глади да чисте родни град кад је синило пролеће. Сва страдања народа делили су с њим. Мало има њих који у тој борби нису изгубили најближег свога: мајку, оца, жену, децкића. И колико је њих самих пало у борби и због оскудице! Али њихови редови нису се размицали. На место оних који су гинули, из средине народа устајали су и устају нови.

Они, ти људи, показују највишу духовну снагу, која испуњава све њих увек живим, историским чо-

вечанским смислом и креће све и свакога напред, напред.

Уочи одласка из Лењинграда отишао сам на концерт у салу Филхармоније. Симфониски оркестар, под управом Елиасберга, изводио је шесту симфонију од Чајковског.

С муком је полазило за руком да се добије улазница. Маса народа још је шумела код улаза када се у тишини сале, пред музичарима одевеним у црно и са већ наштамованим инструментима, уздигао високи, погрбљени човек са изразито белим рукама у црном фраку. Подигао је палицу, и симфонија отпоче. Чим су први звуци симфоније складно забрујали, лица свих који су седели у дворани преобразише се. Из свакидашњице препуне сурових тешкоћа и брига издизали су се озарени, искрени, чисти. Нису имали израз лица сличан лицима какве обичне концертне дворане. Жиг крупних преживљавања лежао је на тим лицима.

Два пута за време извођења симфоније почињала је артилериска паљба на град, а лица људи остајала су са истим јасним, отвореним и простим изразом, били окренути према оркестру са изразом сазнања које је неприступачно и непојмљиво људима других места.

Једне ноћи, не беле, већ тамне јулске ноћи, стигох на аеродром. Другови су ме испраћали. И опет ниско, ниско над Ладолшким језером летео је наш авион. Овога пута летео је над воденим плаштом језера које као да гмиже ситним таласима, а сунце је опет залазило.

После три часа био сам у Москви и ушао у прилике нормалног животног тока. Али много дана још нисам могао да се привикнем том животу. Када су ми се људи обраћали и говорили нешто, нисам могао да се унесем у оно што ми говоре. Запажио сам само да им се усне покрећу — толико је то што су ми говорили било далеко од мене. Стално су ми искрсавали у свести и сала Филхармоније, и она лица, и чаробна мелодија Чајковскове шесте симфоније која се пела и уздизала у небо.

30

Одобрено за штампу 5 IV 1945 год. под бр 361

Штампање завршено 4 маја 1945 год.
у штампарији Просвете
државног издавачког предузећа Србије
у Београду

Тираж 10.000 примерака

3
p. 112

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"

ПО 821.161.1

ФАДЕЈЕВ А.

Лењинград у данима

ЛЕСКОВАЦ

000009010

COBISS